

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „JUSTINIAN PATRIARHUL”
ȘCOALA DOCTORALĂ – „DUMITRU STĂNILOAE”

WISE TĂMĂDUITOARE ÎN ANTICHITATEA TÂRZIE ȘI CREȘTINISMUL
BIZANTIN: SECOLELE V-X
- REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT -

Coordonator științific:

Pr. Prof. Univ. Dr. Emanoil BĂBUȘ

Disciplina: Istoria și Spiritualitatea Bizanțului

Doctorand:

COLIȚĂ Cezar Ivan Aurelian

București

Cuprins rezumat teză de doctorat

Introducere.....	3
Capitolul I: Neuropsihologia somnului.....	5
Capitolul al II-lea: Despre insomnii - abordări medicale, psihologice și duhovnicești.....	6
Capitolul al III-lea: Neuropsihologia viselor.....	7
Capitolul al IV-lea: Varietăți onirice.....	9
Capitolul al V-lea: Vise tămăduitoare în politeismul greco-roman și creștinism.....	10
Capitolul al VI-lea: Vise revelate și protoincubații în creștinismul timpuriu.....	12
Capitolul al VII-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Mc. Dimitrie din Tesalonic.....	13
Capitolul al VIII-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Arh. Mihail.....	13
Capitolul al IX-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Mc. Cosma și Damian (Constantinopol).....	14
Capitolul al X-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Mc. Tecla din Seleucia.....	16
Capitolul al XI-lea: Vise tămăduitoare ale Sf. Mc. Artemie din Constantinopol.....	17
Capitolul al XII-lea: Vise tămăduitoare ale Sf. Mc. Chir și Ioan din Menouthis.....	18
Capitolul al XIII-lea: Vise tămăduitoare și alți sfinți taumaturgi.....	20
Capitolul al XIV-lea: Concluzii.....	21
BIBLIOGRAFIE.....	34

Introducere

Apariția volumului de față se datorează motivului de a alcătui o istorie a miracolelor survenite în urma vizitelor nocturne din partea sfinților martiri. Pe lângă aceasta, volumul de față mai prezintă istoria experiențelor de apogeu emoțional (engl: *peak experience*), când agonia bolii se transformă într-un extaz sufletesc produs de vedenia tămăduitoare. Elementul visului taumaturgic analizat de-a lungul acestor sute de pagini devine anticamera suprasensibilului în care bolnavii primesc vindecarea pe măsura credinței lor. Credința pare să fie de cele mai multe ori o condiție *sine qua non* care precedă manifestarea unui miracol. Însuși Iisus a afirmat acest lucru: „toate sunt cu putință celui ce crede” (*Marcu* 9: 23). Volumul își propune să dea mărturie despre o istorie a unui raport de transcendență între sfinții lui Dumnezeu și oamenii încercați de necazul suferințelor trupești, adesea incurabile.

Vindecările minunate sunt un subiect de mare interes pentru cititorii de astăzi întrucât o mare parte a omenirii se confruntă cu boli cronice (aprox. 50 % din populația lumii!). Prevalența bolilor cronice este în strânsă legătură cu stilul nesănătos de viață, stresul, chimizarea alimentației, dezastrele ecologice, poluarea climatică, fonică și chiar informațională, dar și cu predispoziția genetică. După cum vedem, există factori asupra cărora putem interveni pentru a împiedica apariția unei afecțiuni, dar și alți factori care sunt independenți de eforturile noastre, cum ar fi cei genetici sau de mediu. Când oamenii se confruntă cu o boală neașteptată și au făcut toate eforturile necesare care țineau de ei pentru a trăi o viață sănătoasă, ei au toate motivele să creadă că acea afecțiune este o expresie a manifestării Providenței în plan personal și chiar să spere într-un miracol atunci când știința medicală nu mai poate oferi soluții. De fapt, acest lucru a fost valabil oricând în istorie. Bunăoară, observăm același mod de raportare și în Sf. Scriptură, mai precis în cazul femeii bolnave de curgere de sânge care a crezut cu putere că o simplă atingere de haina lui Iisus îi va reda vindecarea (*Marcu* 5: 25–29):

„Și era o femeie care avea de doisprezece ani, curgere de sânge. Și multe îndurase de la mulți doctori, cheltuindu-și toate ale sale, dar nefolosind nimic, ci mai mult mergând înspre mai rău. Auzind ea cele spuse despre Iisus, a venit în mulțime și pe la spate s-a atins de haina Lui. Căci își zicea: de mă voi atinge măcar de haina Lui, mă voi vindeca! Și îndată izvorul sângelui ei a încetat și ea a simțit în trup că s-a vindecat de boală”.

Data fiind această situație și în contextul actual, când se pare că cercetarea științifică nu a reușit să ofere soluții la toate problemele care țin de sănătatea și siguranța fiecăruia dintre noi, oamenii își pun în continuare speranța în ajutorul dumnezeiesc. Astăzi, în creștinismul ortodox (prin minunile Sf. Nectarie din Eghina, ale Sf. Efrem cel Nou, ale Sf. Ier. Luca al Crimeii, ale Sf. Ierh. Spiridon al Trimitundei, ale Sf. Pantelimon etc.), dar și în cel romano-catolic (e.g.: prin minunile Sfintei Fecioare de la Lourdes, Medjugore, Fatima), un procent semnificativ de credincioși își află vindecarea miraculoasă în urma pelerinajelor făcute la diferite locuri amprentate de prezența tainică a acestor sfinți. Lucrul acesta s-a întâmplat chiar și în primele secole ale creștinismului, atunci când cei bolnavi mergeau la moaștele unor sfinți, de regulă martiri, pentru a primi vindecarea mult așteptată. După ore sau chiar zile întregi de așteptare în lăcașul de cult, sfinții respectivi aveau să le ofere acestora vindecarea prin intermediul visului. Considerăm că lucrarea de față este importantă pentru contextul actual din șapte motive.

Miracolul ca pedagogie pentru sporirea credinței. Primul ține de interesul cititorului de a crede în puterea lui Dumnezeu adevărată în general printr-o seamă de miracole palpabile. Chiar dacă este o credință bazată pe dovezi, aceasta poate să capete în timp un caracter mai profund. De pildă, din acest considerent au fost alcătuite colecțiile de miracole ale unor sfinți doctori fără-de-arginți între secolele V-X d. Hr. ce aveau un rol pedagogic pentru credincioșii Bisericii atunci când erau citite în timpul slujbelor.

Credința: condiție pentru manifestarea miracolelor. Al doilea ține chiar de importanța credinței și a nădejzii care pot să miște și munții din loc (cf. *Matei* 17, 20) și care constituie ele însele o condiție esențială pentru vindecarea miraculoasă a unor boli incurabile (cf. *Marcu* 5: 29).

Mărturii despre moaște ca mijloace de săvârșire a miracolelor. Un al treilea motiv ține de importanța deosebită a cultului sfinților și moaștelor. Acest cult adevărește de-a lungul istoriei că atât sfinții, cât și trupurile lor sunt vase alese ale Duhului Sfânt, care produc vindecări, dar mai ales convertirea autentică a unor suflete care s-au îndepărtat inițial de o viață plăcută lui Dumnezeu. Acest lucru atestă o dovadă clară că venerarea sfinților și a moaștelor nu este o invenție a Bisericii dezvoltată în timp, așa cum întâlnim în discursurile raționalist-atheiste sau în retorica prozelitismului sectar. Dimpotrivă, venerarea trupurilor de sfinți este o practică existentă încă de la începuturile creștinismului, ce își are temeiul chiar în actul Întropării lui Iisus Hristos.

Natura extrem de complexă și variată a viselor. Un al patrulea motiv pentru care teza aceasta este puternic ancorată în contextul actual îl constituie natura variată a viselor, care a stârnit dintotdeauna interes din partea unui segment considerabil de oameni. Un temei în acest sens ține chiar de abordarea viselor între știința profană (psihologie, medicină, antropologie) și știința teologică (filocalică și patristică), axată pe experiența ascetico-mistică a Bisericii. De asemenea, prin abordarea temei de față se adevărește natura dihotomică a omului, format din trup și suflet. Nu doar sufletul are nevoie de vindecare, ci și trupul, căci spiritul și materia sunt interconectate în firea noastră omenească, fapt ce atestă unicitatea omului în calitatea sa de spirit întrupat.

Importanța pelerinajelor pentru zidirea sufletească. Al cincilea motiv, ce-i drept secundar, vizează importanța pelerinajelor ca factor pentru zidirea sufletească. Orice dinamică presupune schimbare, iar dinamica pelerinajului efectuat cu o adâncă evlavie produce schimbare atât la nivel mental, cât și, uneori, la nivel somatic. Experiența viselor tămăduitoare despre care vorbește această teză prezintă schimbarea somato–psihică produsă în urma unui periplu inițiativ de ordin spiritual.

Viața sănătoasă și somnul de calitate. Un al șaselea motiv vizează furnizarea de informații utile bazate pe studii medicale și psihologice cu scopul de a contribui la optimizarea programului de somn și la ameliorarea insomniilor în condițiile în care la nivel național și mondial procentul tulburărilor de somn este de 30-33%. Un program de somn adecvat și ameliorarea insomniei se află în strânsă legătură cu o viață sănătoasă din punct de vedere fizic și psihic, în egală măsură. Acest demers se găsește în prima parte a lucrării, dedicată științei somnului.

Distingerea viselor firești de cele duhovnicești. Un al șaptelea motiv vizează demontarea unor mituri privitoare la o anumită categorie de vise care ar putea fi privite greșit prin prisma elementului religios sau superstițios. De asemenea, separarea viselor metafizice reale de cele fiziologice este un bun punct de plecare în raportarea corectă față de visele obișnuite sau atipice pe care le avem în timp ce dormim.

Capitolul I: Neuropsihologia somnului

Somnul reprezintă o stare fiziologică periodică și reversibilă, implicat în procesele de refacere și homeostazie ale organismului. Prin urmare, el este vital pentru sănătatea noastră fizică și mentală. La rândul său, un somn obișnuit de noapte este format din patru-șase cicluri,

fiecare ciclu având o durată de aproximativ 90-110 minute. În timpul unui ciclu, stadiul NREM (cu o durată între 70-90 minute) alternează cu stadiul REM (cu o durată între 5-20 minute). Aceste faze distincte ale somnului au fiecare propria lor importanță. Faza NREM este importantă pentru odihnă, refacerea imunității, regenerarea organismului, consolidarea memoriei episodice și a celei semantice. În schimb, faza REM are în general rol în homeostazie și consolidarea memoriei procedurale (asociată cu deprinderea unor acțiuni automate). Stadiul REM prevăzut cu vise contribuie la echilibrul psihic, ordonarea amintirilor, procesul de învățare și reziliența emoțională.

Alternanța zi-noapte reglează ciclurile de activitate și repaus, mai exact perioadele în care ne desfășurăm activitățile cotidiene și cele în care dormim. Lucrul acesta este dovedit și din punct de vedere hormonal. Între orele 22:00-03:00 este sintetizat hormonul melatoninei pentru a ne pregăti de somn, în timp ce dimineața crește sinteza de cortizol, un hormon de stres cu rol în sporirea vigilenței și energiei necesare pe parcursul zilei. Altfel spus, suntem programați din punct de vedere biochimic să fim ființe diurne, iar noaptea să o rezervăm exclusiv odihnei. Neglijarea orelor de somn sau programul haotic de a merge la culcare ne poate predispune în timp (adică ani de zile) la probleme de sănătate. Printre acestea includem afecțiunile cardio-vasculare, bolile neurodegenerative, diabet zaharat, cancer, obezitate, probleme de natură imunitară, dereglări metabolice, dar și tulburările psihice, precum depresie și anxietate. De asemenea, lipsa de somn poate conduce la creșterea iritabilității (cu efecte negative în plan relațional), respectiv la afectarea nivelului de atenție și de energie (care ne face mai puțin funcționali pe timpul zilei și mai predispuși la accidente). Prin urmare, un program adecvat de somn este deosebit de necesar nu numai la nivel individual, ci și la nivel colectiv. Beneficiile pentru nivelul colectiv vizează bunăstarea familiei, productivitatea la locul de muncă și siguranța pe drumurile publice în cazul conducerii de autovehicule.

Capitolul al II-lea: Despre insomnii - abordări medicale, psihologice și duhovnicești

Problema controlului asupra programului de odihnă devine o provocare în cazul oamenilor care suferă de tulburări de somn (apnee și insomnie). Sindromul de apnee obstructivă poate fi controlat și tratat în urma investigațiilor făcute de către un medic somnolog și/ sau pneumolog. În schimb, insomniile apar din cauza stresului, anxietății, depresiei, al unor afecțiuni medicale neinvestigate sau în urma neglijării programului adecvat de somn. Insomniile se pot trata prin mijloace de igienă a somnului menite să optimizeze

durata și calitatea acestuia. Cel mai utilizat mijloc este culcarea și trezirea la ore fixe pentru ca organismul să se acomodeze cu rutina somnului în cadrul intervalului orar stabilit.

Există câteva exerciții discutate de-a lungul volumului de față ce prezintă o eficacitate destul de mare pentru ameliorarea tulburărilor de somn, fie ele izolate sau cronice. Amintim sumar despre exercițiile de respirație și/ sau de relaxare musculară făcute înainte de culcare, terapia restricționării somnului, „ședințele de gestionare a îngrijorărilor” timp de 30 minute în fiecare zi și metoda „intenției paradoxale pentru insomnie”. Alteori, insomnia se ameliorează prin programe de consiliere psihoterapeutică, prin îndrumare duhovnicească și activități religioase care să liniștească mintea (ex.: program constant de rugăciune înainte de culcare, lectură duhovnicească), prin suplimente alimentare (melatonină, valeriană, passiflora, 5-HTP etc.) sau prin medicație specială ce necesită prescripție medicală. Aceste medicamente, eliberate de către medicii psihiatri, provin din clase diferite, printre care amintim antidepressivele (din categoria tricilicelor, cea a inhibitorilor selectivi de recaptare a serotoninei și cea a antagoniștilor și inhibitorilor de recaptare a serotoninei), anxiolitice/ sedativ-hipnotice din clasa benzodiazepinelor, non-biazepinelor și barbituricelor, medicamentele anticonvulsivante și cele neuroleptice. Merită semnalat că măsura medicației ar trebui luată în considerare numai atunci când s-au epuizat toate opțiunile posibile privitoare la ameliorarea insomniei.

Sedativele pentru somn, mai precis benzodiazepinele, non-benzodiazepinele și barbituricele, prezintă o eficacitate mult mai mare decât suplimentele și antidepressivele, însă ele pot crea dependență (fizică și psihică) dacă sunt utilizate constant. De asemenea, ele pot afecta temporar sănătatea din cauza posibilelor efecte adverse. În ultimii ani, au început să fie comercializate pe piață dispozitivele CES (stimulare craniană electrică) cu rol în reducerea anxietății și/ sau a insomniei care nu produc dependență sau efecte secundare comparativ cu riscurile medicamentelor hipnotice. Totuși, este nevoie de o perioadă de timp mai mare pentru a fi dovedită eficacitatea acestor dispozitive promițătoare la nivel global. În plus, aplicațiile de terapie cognitiv-comportamentală pentru tratarea insomniei pot fi descărcate pe telefoanele mobile pentru a-i ajuta pe cei care suferă de insomnie cronică să depășească dificultățile de adormire.

Capitolul al III-lea: Neuropsihologia viselor

Visul reprezintă o succesiune de imagini, emoții, gânduri și senzații ce apar în mintea subconștientă a celui care doarme. Toate aceste elemente primesc diferite asocieri și interpretări de către creier pe baza cărora se nasc o serie de acțiuni imaginare. Alteori, visele reprezintă reciclarea experiențelor și amintirilor aflate în strânsă legătură cu totalitatea năzuințelor, pasiunilor, temerilor și preocupărilor personale din viața cotidiană. Chiar dacă stadiul REM a fost inițial asociat cu visarea, din cercetările mai recente s-a constatat că în stadiul NREM pot de asemenea să apară vise. Majoritatea viselor se petrec în timpul stadiului REM în proporție de 80-90%, în timp ce numai 7-10% se manifestă în faza NREM. Acest lucru a fost constatat în urma experimentelor în care participanții, aflați în diferite stadii ale somnului odihnitor, erau treziți brusc și puși să confirme dacă au visat și, în caz afirmativ, să relateze acțiunea generală a visării dinaintea deșteptării. Pe baza numeroaselor povestiri de către acești participanți, s-a constatat că visele NREM apar de obicei în stadiile N1-N2, în timp ce foarte puține se petrec în fazele profunde ale somnului (N3-N4).

Visul este puternic dominat de două simțuri, și anume de văz și auz. Celelalte senzații precum mirosul, gustul sau pipăitul se situează pe un plan secund în viața onirică. Aproape de fiecare dată când visăm, validăm orice acțiune ca fiind într-un totu reală, fără să ne dăm seama că întreaga situație este numai un rezultat al propriei imaginații. În somn, simțul critic, capacitatea de auto-reflecție și operațiile decizional-raționale sunt absente. Acest lucru se petrece pentru că, la nivelul creierului, cortexul dorsolateral prefrontal și cortexul orbitofrontal lateral înregistrează o activitate redusă, aceste arii fiind răspunzătoare de procesele gândirii logice și abstracte, dar și în procesele decizionale. Dacă aceste zone ale creierului ar funcționa în somn așa cum funcționează când suntem treji, am fi într-o permanentă stare de vigilență, fiind incapabili de a mai dormi. Studii experimentale au confirmat că pacienții cu leziuni în zonele cortexului prefrontal dorsolateral aveau parte de vise asemănătoare cu cele ale oamenilor complet sănătoși. Acest lucru prezintă încă o dovadă în plus că zona cortexului prefrontal are o activitate redusă în timpul viselor, pe de o parte, și că visele sunt în general tributare gândirii iraționale, pe de altă parte.

Toate cercetările psihologice pe această temă arată că încărcătură afectivă a viselor este asociată cu activarea intensă a structurilor limbice ale creierului care produc un flux emoțional bogat asemenea unor „cascade” sau „furtuni emoționale”. Sistemul limbic este cel răspunzător de formarea emoțiilor, comportamentelor, mirosului și memoriei pe termen lung.

Structurile cerebrale, precum hipocampusul, amigdala, cortexul cingulat, regiunile vizual-spațiale din lobii temporali ai creierului și cortexul motor sunt cele mai solicitate regiuni ale creierului în timpul viselor. Interesant este că toate aceste regiuni sunt cu 30% mai active în timpul visării decât în starea de veghe. Activitatea structurilor cerebrale amintite mai sus este sprijinită de zonele anterioare și laterale ale hipotalamusului, de nucleii septali, cortexul orbitofrontal, cortexul entorhinal, corpul insular și cortexul occipitotemporal.

Hipocampusul este sediul memoriei din creier, în special al memoriei episodice, cunoscută totodată ca memorie autobiografică. Când dormim, creierul se ocupă de consolidarea memoriei prin sortarea amintirilor de peste zi sau din trecutul recent. În acest sens, hipocampusul ne aduce în atenție mai multe amintiri sub forma unor imagini pe care mintea subconștientă le interpretează subiectiv, atribuindu-le diferite semnificații. În acest fel iau naștere visele. Când hipocampusul este afectat, alte structuri cerebrale îi preiau parțial funcția de construire a viselor. Acest lucru arată că hipocampusul este intens implicat în elaborarea viselor și că visarea este profund influențată de memoria episodică. În schimb, amigdala și cortexul cingulat sunt formațiunile cerebrale răspunzătoare de generarea și procesarea emoțiilor onirice.

Capitolul al IV-lea: Varietăți onirice

Există vise extrem de diferite, motiv pentru care ele au fost clasificate de-a lungul timpului sub forma unor varietăți onirice în funcție de disciplina care le-a studiat (psihologie, medicină, antropologie, etnologie, teologie, filosofie, parapsihologie). Prin urmare, taxonomizarea tuturor formelor de visare este relativă, dată fiind disciplina care analizează somnul și visele. În cercetarea de față, am prezentat și analizat mai multe categorii de vise. Pe acestea le-am grupat în două clase generale în funcție de originea lor dihotomică, și anume psihosomatică, respectiv extrasenzorială.

În clasa viselor psihosomatice includem visele obișnuite (cu un grad mai mare sau mai redus de coerență; subdivizate în *vise reflex* și *imaginative*), vise hedonice (recreative, ludice sau erotice), vise recurente, coșmaruri, paralizii nocturne, treziri false, vise lucide, vise prevestitoare de afecțiuni somatice (*vise prognostic*), regresii onirice, vise paralele, vise cu rol în rezolvarea problemelor și vise cu organizare onirică preexistentă. Toate aceste forme de visare au la bază cauze biopsihice. Mai precis de atât, visele firești sunt alcătuite dintr-o constelație bogată de factori grupați în jurul unei scheme, care stabilește genul și

complexitatea acțiunii onirice. Printre acești factori se numără impresia recentă a zilei sau a trecutului apropiat, cumulum de emoții ieșite la suprafață din planurile inferioare ale inconștientului, un șirag de asocieri și reprezentări influențate de impresia recentă a zilei, temperamentul, gândirea lentă sau rapidă a conștiinței adormite, hipnagogia ca agent de elaborare a viselor, alternanța somnului NREM cu somnul REM, cenestezia, senzațiile externe ale mediului ambiant, aspirații și frământări personale de natură intelectuală, morală, socială sau existențială. Majoritatea viselor obișnuite nu sunt altceva decât un delir imaginativ, o gândire illogică și o infuzie de conținut emoțional care ne oferă împreună iluzia realității în timp ce dormim. Relevanța funcțională a visării vizează în general consolidarea memoriei, îmbunătățirea proceselor cognitive și asigurarea echilibrului psihic. Așa cum am mai spus, acțiunea visului are la bază o schemă onirică constituită dintr-o impresie generală asociată unui eveniment recent petrecut în viața de veghe. Pe baza schemei se suprapun o multitudine de factori, amintiri și diverse date sufletești care construiesc împreună visul respectiv.

Pe de altă parte, există vise suprafirești raportate de-a lungul timpului de către oamenii proveniți din popoare, culturi și religii diferite. Elementul spiritual sau cel duhovnicesc reprezintă un factor special supraadaugat constelației de factori biopsihici care stă la baza formării visului. Dată fiind manifestarea șablonară a viselor suprafirești raportate de indivizi din timpuri și locuri diferite, se cuvine deci ca experiențele onirice de acest fel să fie clasificate într-o clasă aparte de vise. La rândul ei, această grupă generală este subdivizată în mai multe categorii onirice. În cercetarea de față am inclus așadar visele telepatice, visele premonitории, visele religioase, întrevederile onirice cu sufletele decedaților, visele de autocontemplare a propriei minți/ propriului suflet, visele extracorporale (subdivizate în: decorporalizări de tipul *OBE*; cazuri de *NDE*) și vindecările onirice survenite prin ritualul *incubației* sau datorate unor întâmplări spontane. Analiza acestor vise este relativă în funcție de paradigma cercetătorului. Socotim că studiul experiențelor onirice spirituale ar trebui să se facă de către autorii cu o temeinică pregătire interdisciplinară sau de către o echipă de cercetători din domenii diferite, precum medicină, psihologie, antropologie, teologie și filosofie. În acest fel, s-ar evita mai ușor abordările reduționiste, dar și subiectivismul autorilor în egală măsură.

Universul oniric extrasenzorial prezintă câteva elemente comune care stau la baza experiențelor inedite petrecute pe tărâmul visului. Totuși, trebuie spus că factorii psihologici,

bagajul cultural, setul credințelor religioase, aria geografică, sexul și vârsta oamenilor pot influența coloratura viselor spirituale într-o măsură mai mică sau mai mare. Visele suprasensibile posedă un tipar special de manifestare și servesc unor scopuri multiple, printre care le amintim pe următoarele: un avertisment important, evitarea sau anticiparea unui pericol iminent, o pedagogie divină privitoare la schimbarea morală, treziri spirituale în vederea convertirii, o ruptură de nivel ce culminează cu evadarea în sferele superioare ale existenței, un catharsis afectiv, un suport emoțional din partea celor plecați mai devreme în lumea veșniciei, vindecarea miraculoasă de o anumită boală. Visele revelate imprimă în sufletul omenesc un sentiment prelungit de venerație potențat de aportul afectiv intens specific vieții onirice. Efectul sentimentului de venerație este elevația sufletească, proiectarea gândului către o prezență proniatoare în viața individuală și prilejul de canalizare a strădaniilor personale pentru o devenire întru *a fi*. Toate aceste vise suprafirești ce transcend constituția psihobiologică dovedesc existența unei componente eterne și imateriale din om pe care teologia o numește *suflet*.

Capitolul al V-lea: Vise tămăduitoare în politeismul greco-roman și creștinism

Capitolul de față reprezintă un studiu comparativ între visele tămăduitoare din politeismul greco-roman și creștinism petrecute în templele zeilor terapeuți (Asclepius, Isis, Serapis, Castor și Pollux etc.), respectiv în bisericile consacrate unor sfinți taumaturgi (Sf. Dimitrie din Tesalonic, Sf. Cosma și Damian din Constantinopol, Sf. Chir și Ioan din Menouthis, Sf. Tecla din Seleucia, Sf. Artemie din Constantinopol, Sf. Arh. Mihail din Sosthenion, Sf. Terapont din cartierul Vlacherne/ Pera, Sf. Isaia din Vlacheren, Sf. Dometie Persul din Cyr). Aceste vindecări onirice mai poartă în literatura academică de specialitate denumirea de *incubație* (lat. *incubo*, *incubare*). Privite în ansamblu, iatromanția păgână și incubatia creștină se deosebesc semnificativ în multe privințe. În primul rând, prezența moaștelor în cadrul incubatiei creștine atestă caracterul credibil al miracolelor deoarece martirii au fost persoane reale ale istoriei, în timp ce somnul ritualic din politeismul greco-roman invoca sprijinul unor figuri mitologice. Vindecările din sanctuarele păgâne petrecute „peste noapte” se puteau datora intervențiilor ascunse din partea medicilor angajați ai templului care îi vindecau pe pacienții aflați într-o stare hipnotică (gr. *enkoimesis*) indusă de consumul substanțelor ritualice care aveau, printre altele, un rol analgezic. În plus, vindecările din cultele salutare păgâne se puteau datora unori factori *placebo* declanșați de

speranța puternică a pelerinilor pusă pe seama suportului divin. Totuși, nu este exclusă influența unor forțe spirituale externe implicate în procesul vindecării subite. Dar cine erau mai exact autorii netrupești ai vindecărilor rămâne încă un mister. În acest sens, primii apologeți creștini vedeau în incubațiile păgâne o practică magică și, drept urmare, o imixtiune periculoasă a demonilor. Nu garantăm dacă aceste remarci negative sunt, obiectiv vorbind, întru totul adevărate. Poate că informațiile prezentate de către acești scriitori bisericești se datorează, pe bună dreptate, unei inspirații divine sau poate că ele sunt doar remarci subiective stârnite de antipatia profundă față de religia celor care îi prigoneau pe creștini.

Există destule dovezi ce exclud o influență păgână directă asupra incubațiilor creștine, fie pentru că multe dintre fostele temple convertite ulterior în biserici nu și-au însușit niciodată un cult iatric, fie datorită adversității pe care cultul iatric creștin (în special cel de la Menouthis) l-a manifestat mereu față somnul ritualic păgân. Politeismul și creștinismul și-au dezvoltat separat propriile incubații, fără să fie vorba despre o imitație ritualică asumată de către Biserică. Probabil că între incubația păgână și cea creștină a existat o continuitate indirectă fundamentată pe ideea generală conform căreia visul poate să reprezinte, în anumite condiții, anticamera situată între planul fizic și cel spiritual care poate să genereze vindecări miraculoase prin intervenție divină. O viziune similară a fost prezentată și de către cercetătoarea Martine Dulaey în anul 1973. Considerăm că această premisă îi împacă pe autorii ce pledează *pentru* sau *împotriva* influenței jucată de ritualul păgân asupra incubației creștine. Este vorba despre o controversă academică care ține de mai bine de un secol și care poate fi aplanată prin asumarea acestei perspective „de centru”.

Totuși, este interesant de observat este că acei pelerini creștini, care urmau să fie vindecați în vis de către sfinții martiri, trebuiau să treacă testul unei duble convertiri: de credință și de îndreptare morală. În plus, apariția sfinților taumaturgi în visul colectiv al mai multor bolnavi atestă o revelație directă în cazul creștinilor care, prin însăși suferința lor, se aflau într-o stare de sfântă nădejde și de rugăciune continuă. Această stare sufletească imersivă le permitea creștinilor un acces real către universul spiritual spre deosebire de păgânism, unde atenția cădea pe ritualism și pe caracterul magic al divinației.

Chiar dacă perioada de apogeu a incubației creștine se situează între secolele V-VII d. Hr., observăm că aceasta a supraviețuit de-a lungul timpului în diferite regiuni ale Europei. La începutul secolului al XX-lea existau destul de multe biserici în Grecia și Cipru unde bolnavii erau vindecați în mod miraculos de către Maica Domnului sau alți sfinți taumaturgi în

lăcașurile unde se practica – și poate că încă se mai practică – ritualul incubației. Totodată, pe lângă lumea elenă, în spațiul Italiei și cel al Austriei par să existe ultimele redute ale incubației creștine. Preponderența incubației în diferite locuri ale ortodoxiei elene de la începutul veacului trecut arată că practica visării cu scop taumaturgic a fost întotdeauna mai răspândită în creștinismul oriental decât în cel apusean. În orice caz, noi cercetări amănunțite făcute la fața locului pot dovedi dacă somnul ritualic mai este încă practicat astăzi în acele lăcașuri de cult prezentate pe parcursul capitolului de față sau în alte zone din spațiul european.

Capitolul al VI-lea: Vise revelate și protoincubații în creștinismul timpuriu

Pe parcursul secolului al IV-lea, unii sfinții martiri le insuflau vedenii onirice oamenilor credincioși chiar și după ce persecuțiile anticreștine încetaseră în lumea greco-romană. În perioada persecuțiilor generale dintre anii 249-304, visele din partea martirilor jucau un rol de încurajare pentru creștinii al căror elan putea fi stins de frica supliciilor la care urmau să fie supuși. În urma încetării persecuțiilor după anul 313, întrevederile onirice aveau drept scop indicarea locului necunoscut unde se aflau îngropate moaștele unor sfinți martiri, pe de o parte, sau tămăduirea și mângâierea oamenilor încercați de boli și necazuri, pe de altă parte.

De asemenea, incubația creștină se dezvoltă lent pe parcursul veacului al IV-lea în ambianța privegherilor nocturne din biserică și în urma dezvoltării credinței conform căreia persoanele dragi decedate pot să îi viziteze pe credincioși în timpul visului. Există câteva indicii și cazuri de protoincubații creștine pe parcursul veacului al IV-lea în Italia (Sf. Agnes din Roma și Sf. Agata din Catania), nordul Africii (Sf. Ștefan din Uzalis) și Asia Mică (mormântul Sf. Focas; biserica Sf. 40 Mucenici din Ibora) ce atestă formarea treptată a somnului ritualic practicat în unele biserici. Totodată, acuza împăratului Iulian Apostatul din jurul anului 362 îndreptată împotriva creștinilor care dormeau la mormintele sfinților cu scopul obținerii de vedenii în vis atestă un indiciu evident al practicării incubației în a doua jumătate a veacului al IV-lea.

Capitolul al VII-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Mc. Dimitrie din Tesalonic

Lucrarea a cercetat principalele vise tămăduitoare petrecute în urma intervenției de taină din partea Sf. Mc. Dimitrie din Tesalonic. Acest sfânt a suferit martirajul între anii 303-304 d. Hr., iar minunile sale postume au început să se petreacă la mormântul său imediat după asasinarea acestuia din ordinul autorităților păgâne. În jurul mormântului său din

Tesalonic, o biserică avea să fie construită la începutul secolului al V-lea de către guvernatorul Leontius, el însuși vindecat în mod miraculos prin intervenția Sf. Dimitrie. Două colecții hagiografice vorbesc despre vindecarea bolnavilor în urma întrevederii onirice cu acest mucenic.

Astfel, colecția de 15 minuni scrisă de către Sf. Ioan de Tesalonic (*PG* 116, col. 1203-1324) la începutul secolului al VII-lea, mai precis în anul 610, dă mărturie despre patru vise tămăduitoare, care atestă practicarea somnului ritualic încununat cu visarea taumaturgică. Dintre acestea patru, cele mai ilustrative cazuri sunt tămăduirea prin vis a guvernatorului Marianos în jurul anului 500 d. Hr. (mir. 1) și vindecările multiple de ciumă din anul 597 în urma întrevederilor onirice ale celor atinși de molimă cu Sf. Dimitrie în marea biserică din Tesalonic (mir. 3).

De asemenea, o colecție de minuni din secolul al X-lea (*PG* 116, col. 1383-1398) dă mărturie despre 3 vise tămăduitoare în cazul a doi orbi, unul din Thessalia și altul din Adrianopol, și a unui demnitar grav bolnav de hidropizie. Nu putem garanta dacă Biserica Sf. Mc. Dimitrie din Tesalonic reprezenta în adevăratul sens al cuvântului un centru al incubației creștine, căci minunile acestui martir au fost întotdeauna variate. Este posibil ca vindecările prin vis să reprezinte numai o particularitate din întregul tablou al minunilor datorate Sf. Dimitrie, fără să vorbim neapărat despre un ritual instituționalizat.

Capitolul al VIII-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Arh. Mihail

Spre deosebire de ceilalți martiri și doctori fără-de-arginți, Sf. Arh. Mihail este un sfânt angelic, deci netrupesc. Este singura figură necorporală din ceata sfinților implicată în somnul ritualic și visarea taumaturgică. Merită spus că în Antichitatea târzie Sf. Mihail s-a bucurat mai degrabă de un cult iatric decât de unul militar. Acest cult asociat cu medicina și tămăduirea minunată a apărut în Asia Mică, mai precis în provincia Frigia, acolo unde cultele iatrice sincretiste și cultele salutifere păgâne erau profund dezvoltate. Ulterior, vocația de tămăduitor a Arhanghelului Mihail s-a extins și în restul Imperiului Bizantin și Occidentul creștin în perioada secolelor V-VII. d. Hr. Odată cu anii 650-700 d. Hr., această formă de venerare avea să fie înlocuită cu cea militară, mai precis când figura Arhanghelului va fi folosită în semn de ajutor și de protecție pentru armatele longobarde, france și normande. Aceeași transformare s-a petrecut și în spațiul bizantin odată cu mijlocul secolului al VII-lea, când imperiul de odinioară a început să fie amenințat de criza cuceririlor sasanide și arabe,

politica externă a Bizanțului fiind de acum preponderent militară. Pe lângă eforturile financiare și logistice investite în armată de către Constantinopol, bizantinii aveau nevoie acum și de un factor duhovnicesc pentru a ridica moralul soldaților care erau trimiși să lupte pe diferite fronturi. Ajutorul avea să fie găsit în figura militară a lui Mihail prezentă în cartea *Apocalipsei* 12: 7-9. De atunci, cultul taumaturgic al Arhistrategului celest din creștinismul răsăritean s-a diminuat treptat în favoarea cultului militar pe care noi îl cunoaștem astăzi.

Referitor la vindecările onirice ale Sf. Arhanghel Mihail, acestea s-au petrecut în anumite biserici din spațiul bizantin. Una se leagă de biserica din Colose/ Chonae (zona Frigiei), când textul *Narratio de miraculo a Michaele Archangelo Chonis patrato* (sec. V) dă mărturie despre vindecarea minunată a fiicei unui păgân din Laodiceea. Însă acesta este un caz izolat. O altă biserică asociată cu ritualul incubăției creștine a fost biserica Sf. Mihail din districtul Anaplous, localitatea Sosthenion, o suburbie din nordul Constantinopolului. Aici, s-au petrecut cel puțin două cazuri de tămăduire onirică datorată Arhistrategului celest. Una s-a petrecut în cazul lui Aquilinus și alta în cazul lui Probianus, amândoi dintre aceștia fiind prietenii istoricului Sozomen despre care cel din urmă dă mărturie în *Istoria bisericească* (II, 3) scrisă în jurul anului 440. Alte biserici în care descoperirile onirice ale Arhanghelului privitoare la întemeierea unor biserici consacrate acestuia conduceau indirect la proliferarea vindecărilor minunate în rândul bolnavilor mai erau biserica Sf. Mihail de la Monte Gargano (Italia, în sec. V-VI) și cea de la Mont Saint-Michel (Franța, în sec. VIII). La fel ca în cazul Sf. Dimitrie, nu putem garanta dacă biserica din Sosthenion figura sau nu ca loc consacrat somnului ritualic, deși indiciile oferite de Sozomen pot să ne ducă cu gândul la un asemenea fapt.

Capitolul al IX-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Mc. Cosma și Damian (Constantinopol)

De departe cei mai cunoscuți sfinți doctori fără-de-arginți asociați cu ritualul incubăției creștine erau Sf. Mc. Cosma și Damian. Deși există trei vieți diferite alcătuite pe baza tradițiilor orale despre biografia și martirajul lui Cosma și Damian, fapt care ne lasă impresia că au existat trei perechi diferite de sfinți (din Arabia, Asia și Roma), lucrarea a considerat că, de fapt, a existat o singură pereche a acestor doctori fără-de-arginți cărora le-au fost consacrate identități diferite impregnate de particularitățile locului unde au fost compuse viețile lor. În orice caz, acești sfinți au suferit o moarte martirică în timpul domniei împăratului roman Dioclețian (284-303). Mai multe biserici închinat acestor doi mucenici

din Imperiul Roman (de Răsărit și Apus), precum cele din Constantinopol, Cyr (din Siria), Bizone (azi Cavarna, Bulgaria), Roma și posibil Faran (din Sinai, Egipt) figurau ca centre ale incubației creștine. Aici, pelerinii și credincioșii bolnavi adormeau peste noapte în biserica Sf. Cosma și Damian unde cei doi mucenici apăreau în visele acestora, vindecându-i în mod miraculos prin trei mijloace: 1. prin atingerea de trupul suferinzilor; 2 prin prescrierea unui leac sau tratament ce trebuia administrat la trezire; 3. prin intermediul operațiilor chirurgicale.

Cel mai cunoscut centru de visare taumaturgică închinat Sf. Cosma și Damian a fost cel de la Constantinopol, cunoscut totodată sub denumirea de *Kosmidion*. Acest lăcaș de cult, aflat în afara zidurilor capitalei, nu departe de porțile cartierului Vlacherne, a figurat pe parcursul secolelor V-VII ca loc al incubației, deși mărturiile despre tămăduirile onirice ale sfinților provin și din veacul al XIII-lea. Un text hagiografic *Miracula Kosmae et Damiani* (BHG 385-392) alcătuit în secolele VI-VII relatează în mod detaliat 47 de minuni, dintre care 33 de vise tămăduitoare. Tot în acest edificiu eclezial și-au aflat tămăduirea prin intermediul întrevederii onirice atât împăratul Iustinian cel Mare, fapt relatat de Procopius de Cezareea în lucrarea *De Aedificis* (I, 6, 5-8), cât și un episcop de Lichinis (Ohrida), conform *Cronicii* latine scrisă de Marcelinus Comes († 534). Bolile de care respectivii pelerini erau tămăduiți în vis de către Sf. Cosma și Damian erau diverse, printre care le amintim pe următoarele: hidropizie/ ascită, cancer, hemoragii, septicemii, afecțiuni urinare, infecții și afecțiuni dentare, orbire, probleme gastro-intestinale, paralizie, afecțiuni cardiace, muțenie, fracturi și alte tipuri de traumatisme, fistule, dureri acute puternice și demonizare. De asemenea, merită menționat că multe dintre semnele intervențiilor mucenicilor, de obicei chirurgicale, desfășurate în visele bolnavilor erau observabile și dimineața pe corpul lor la trezirea acestora din somn (mir. 1; 13; 16; 17; 26; 28). Acest fapt ne duce cu gândul la autenticitatea acestor vise tămăduitoare. În plus, existența întrevederilor onirice telepatice a celor suferinzi care se întâlneau în cadrul aceluiași vis (mir. 9; 10; 17) și a incubațiilor vicariale, în care bolnavii primeau leacul de care aveau nevoie în urma unui vis descoperit altei persoane aflată în biserică (mir. 6; 25; 26; 31; 32; 34) atestă faptul că visarea taumaturgică din Kosmidion a reprezentat o realitate istorică.

Capitolul al X-lea: Vise tămăduitoare datorate Sf. Mc. Tecla din Seleucia

În capitolul de față am prezentat principalele repere hagiografice ale Sf. Mc. Tecla, o sfântă ce a trăit în secolele I-II d. Hr. Tecla a fost o ucenică de-a Sf. Ap. Pavel care l-a însoțit

într-o parte a călătoriilor sale misionare din arealul Asiei Mici. Ulterior, această tânără a fost arestată de două ori de autoritățile romane, însă a scăpat de fiecare dată prin intervenție dumnezeiască exact în mijlocul supliciilor la care sfânta era supusă. Pentru curajul său de a deveni martiră, Tecla a fost considerată muceniță, deși restul vieții sale l-a petrecut în calitate de eremită într-o peșteră din munții Seleuciei. Încă din timpul vieții sale, Tecla a fost înzestrată cu harisma tămăduirii minunate a bolnavilor pe care o va păstra și după moarte. Acest lucru este dovedit prin miracolele sale postume puse în scris de către Pseudo-Vasile de Seleucia în colecția *Viața și minunile Sf. Tecla*, compusă în anul 458 d. Hr.

Printre cele 48 de intervenții miraculoase datorate acestei mucenițe, există 9 vise tămăduitoare în care Tecla apare în visele bolnavilor cu intenția de a-i vindeca sau de a le oferi un remediu pentru afecțiunile acestor suferinzi. Bolile vindecate prin vis de către această martiră erau dislocarea inelelor vertebrale (mir. 7), antrax (mir. 11), fracturi multiple survenite în urma accidentelor (mir. 17; 18), cazuri de orbire (mir. 23), otită (mir. 41), alte boli nespecificate în text (mir. 38; 39) și o izbăvire de moarte năpraznică (mir. 9). Un fapt interesant este că însuși autorul hagiografiei povestește în mod detaliat cum a fost tămăduit prin vis de către Sf. Tecla mai întâi de antrax (mir. 11) și apoi de otită (mir. 41). De regulă, visele tămăduitoare se petreceau fie noaptea (după mai multe zile de așteptare de către bolnavii care se rugau și adormeau aici cu speranța săvârșirii unui miracol), fie în mod spontan atunci când bolnavii se aflau în alte locuri.

Cel mai probabil, biserica Sf. Tecla din Seleucia a fost primul edificiu eclezial ce a funcționat ca centru al incubației creștine. Somnul ritualic sau incubația este confirmată în colecția lui Pseudo-Vasile prin utilizarea termenilor grecești *ἐγκαθεύδειν* și *ἐγκοιμαθοί* care descriu aparițiile onirice ale Teclei. Aceste cuvinte sunt menționate totodată și în inscripțiile votive de pe stelele templelor lui Asclepios din Epidaur și Oropos. În cazul păgânismului, cei doi termeni sunt folosiți atunci când se vorbește despre somnul ritualic, traducându-se prin sintagma „a dormi într-un loc sfânt”. Acest lucru dovedește că, deși considerat mai degrabă un fenomen spontan, incubația creștină este strâns legată de intervențiile miraculoase ale Teclei din biserica Seleuciei.

Totuși, visul era numai mijlocul prin care se anunța uneori o vindecare minunată sau, alteori, mijlocul prin care protomartira le prescria bolnavilor un tratament eficace pentru însănătoșirea lor. Multe dintre vindecările minunate datorate acestei mucenițe se petreceau fie în absența unui vis tămăduitor, fie în urma unei viziuni din partea sfintei descoperită celor

bolnavi aflați în stare de veghe. De aceea, tămăduirile minunate însoțite de viziuni cerești datorate Sf. Tecla se împart în hagiografia lui Pseudo-Vasile în două categorii: 1. vindecări asociate cu un vis revelator (gr. *ὄρα*); 2. vindecări asociate cu o vedenie petrecută în stare de trezire (gr. *ὕπαρ*).

Capitolul al XI-lea: Vise tămăduitoare ale Sf. Mc. Artemie din Constantinopol

Artemie a fost un sfânt din secolul al IV-lea care a suferit moarte martirică în timpul persecuției din Antiohia organizată de către împăratul roman Iulian Apostatul (361-363). Există date istorice semnificative, unele chiar din surse necreștine care atestă faptul că Artemie a fost guvernator al Egiptului, însă câteva surse deopotrivă păgâne și creștin-ortodoxe timpurii vorbesc de faptul că Artemie a fost mai degrabă adept al arianismului. Lucrul acesta reiese atât din *Istoria romana* a lui Ammianus Marcellinus (istoric păgân), cât și din *Viața Sf. Pahomie cel Mare* și dintr-o scrisoare alcătuită de însuși Sf. Atanasie cel Mare. Cel din urmă a fost alungat din Alexandria și urmărit de către Artemie, în calitate de guvernator arian al Egiptului, lucru ce reiese din sursele creștin-ortodoxe scrise chiar în timpul vieții Sf. Artemie. Deși nu există nicio sursă care vorbește despre ortodoxia Sf. Artemie, lucrarea a considerat că pe lungul său drum din Alexandria spre Antiohia cu prilejul unei campanii militare din Persia, Artemie a avut probabil parte de o convertire neașteptată asemenea Apostolului Pavel pe drumul Damascului. Altfel nu ne putem explica faptul că trupul unui creștin arian putea săvârși minuni postume printre ortodocșii pe care îi prigonise inițial în timpul vieții sale. Spontaneitatea și rapiditatea convertirii sale la creștinismul niceean în ultimele luni sau săptămâni ale vieții lui au fost factorii care au contribuit la omiterea noii sale identități ortodoxe în textele epocii. Aceeași putere nevăzută dobândită în urma convertirii sale i-a oferit lui Artemie șansa să devină martir în urma numeroaselor torturi la care a fost supus din ordinul lui Iulian Apostatul.

Moaștele Sf. Artemie au fost aduse la finele secolului al V-lea în biserica Sf. Ioan Botezătorul din cartierul Oxeia (nordul Constantinopolului), probabil pe timpul domniei împăratului bizantin Anastasie. Aici, tămăduirile au început să apară în special printre bolnavii care sufereau de hernii inghinale și ombilicale, afecțiuni, traumatisme și septicemii la nivelul organelor genitale. Un text hagiografic (*BHG* 170-171) compus între anii 658-668 de către monahul Ioan din Rodos dă mărturie despre 45 de minuni datorate Sf. Mc. Artemie, dintre care 32 sunt vise tămăduitoare. De obicei, bolnavii care poposeau în biserica Sf. Ioan

Botezătorul cu speranța de a fi tămăduiți de către Sf. Artemie dormeau în incinta unui spațiu special amenajat în nava de nord a edificiului eclezial. De asemenea, nobilii apelau la ajutorul prin vis al Sf. Mc. Artemie, adormind peste noapte lângă mormântul său aflat în cripta lăcașului, situat dedesubtul altarului. De obicei, Sf. Artemie îi vindeca în trei feluri pe cei suferinzi adormiți în incinta bisericii, și anume: 1. prin simplă atingere și semnul crucii făcut deasupra zonelor afectate de boală; 2. prin prescrierea unui leac sau remediu ce trebuia utilizat la trezirea din somn a bolnavului; 3. prin intermediul operațiilor chirurgicale (mir. 13; 15; 22; 25; 29; 42; 44). În cele 16 vise tămăduitoare, Artemie apărea în visele bolnavilor cu chipul său, iar în alte 16 vise acesta apărea cu chipul apropiaților sau al cunoștințelor din viața respectivilor bolnavi. În cel de-al doilea caz, nu este nimic surprinzător în acest sens. Aceste întrevederi onirice reprezintă de fapt interferarea mecanismelor firești de elaborare a visului, în speță *travaliul de condensare*, cu revelația onirică avută în timpul somnului. De altfel, Sf. Grigorie cel Mare amintea în secolul al VI-lea că există două tipuri de vise revelate, și anume cele în formă pură și cele amestecate cu propriile noastre gânduri și amintiri. De asemenea, Sf. Mc. Artemie apărea uneori în visele bolnavilor acompaniat de Sf. Ioan Botezătorul și de Sf. Mc. Fevronia, o martiră siriană din secolul al IV-lea ale cărei moaște se aflau în incinta bisericii (mir. 38). Uneori, Sf. Fevronia apărea în visele sau vedeniile de veghe ale femeilor bolnave de diferite afecțiuni (infertilitate, afecțiuni inghinale), completând astfel acțiunea Sf. Artemie în calitate de taumaturg (mir. 6, 24, 38, 45). Un lucru important la hagiografia lui Ioan din Rodos este acela că sfântul Artemie era implicat în aparițiile onirice telepatic (mir. 10; 24; 30), dar și în incubația vicarială (mir. 22; 24; 28; 30; 36; 42).

Capitolul al XII-lea: Vise tămăduitoare ale Sf. Mc. Chir și Ioan din Menouthis

Sf. Chir și Ioan din Menouthis au trăit în secolele III-IV d. Hr. și au fost martirizați în localitatea egipteană Canopus (o suburbie a Alexandriei) din ordinul unui guvernator local în timpul prigoanei anticreștine din anii 303-304 d. Hr. Sf. Chir era creștin și de profesie medic, însă a plecat din Alexandria cu scopul de a trăi o viață eremitică în pustia Arabiei. Aici, Dumnezeu l-a înzestrat cu harisma facerii de minuni, tămăduind astfel mulți bolnavi care îi călcau pragul chiliei sale. În schimb, Ioan era de soldat și a demisionat din postul său deoarece auzise despre minunile lui Chir și dorea să devină ucenicul său. Ajuns în Arabia, Ioan a devenit în scurt timp ucenicul lui Chir, iar câțiva ani mai târziu a ajuns să fie și el

înzestrat cu harisme tămăduitoare de către Dumnezeu. Acești doi sfinți au suferit martirajul în contextul arestării unor femei creștine la Canopus cărora Chir și Ioan le-au făcut o vizită în închisoare cu speranța de a le încuraja să nu se dezică de crezul lor creștin. Odată cu aceste femei (Atanasia și fiicele sale Teoctista, Teodosia și Eudoxia), Sf. Chir și Ioan au pățit o moarte martirică în data de 31 ianuarie 303.

Moaștele lor au fost descoperite în anul 428 în urma unei viziuni îngerești avută în vis de către Sf. Chiril al Alexandriei căruia îi fusese indicat locul de veci al mucenicilor Chir și Ioan, mai precis în biserica Sf. Marcu din Alexandria. Odată deshumate, moaștele au fost transportate la Menouthis, o suburbie alexandrină învecinată cu localitatea Canopus, în biserica Sf. Evangheliști care avea să primească hramul Sf. Mc. Chir și Ioan. Rațiunea transportării moaștelor din Alexandria la Menouthis era aceea ca minunile și visele tămăduitoare ale celor doi martiri să eclipseze până la desființare ritualul incubației păgâne practicat în templul zeiței Isis din aceeași localitate.

Pe parcursul secolelor V-VII d. Hr., biserica Sf. Chir și Ioan din Menouthis, denumită între timp Abukir, a funcționat ca centru al incubației creștine în care bolnavii adormiți în biserică lângă mormântul martirilor erau vizitați în vis de către cei doi doctori fără-de-arginți pentru a fi vindecați de problemele lor de sănătate sau pentru a fi eliberați de duhurile necurate. Cele 70 de minuni au fost transpuse în scris de către Sf. Sofronie de Ierusalim în anul 615 în urma unei călătorii în nordul Egiptului în compania Sf. Ioan Moshu. Colecția alcătuită de Sofronie (*PG* 87/ 3, col. 3424–3676) dă mărturie despre 54 de vise tămăduitoare descrise în mod detaliat de către viitorul patriarh de Ierusalim. Intervențiile terapeutice ale sfinților din visele bolnavilor priveau tămăduirea fie prin atingere, fie prin prescrierea unui remediu/ leac ce trebuia utilizat la trezire de către suferinzii vizitați de către cei doi sfinți. De obicei, leacurile rudimentare prescrise în vis erau imprimate de prezența harică a mucenicilor care, odată consumate sau atinse de trupurile bolnavilor, produceau numaidecât vindecarea miraculoasă. Sfinții îi tămăduiau pe acești pelerini adormiți noaptea în incinta lăcașului de diferite boli și afecțiuni, printre care le amintim pe următoarele: hidropizie/ ascită, boli oftalmologice (orbire, cataractă, leucom), diferite tipuri de traumatisme sau fracturi survenite în urma accidentărilor, intoxicații cu otravă, erupții cutanate, boli gastro-intestinale, paralizie, muțenie, pneumonie, scrofule, fistule, elefantiazis, septicemii, afecțiuni și dureri articulare, tumori, afecțiuni la nivelul organelor genitale, cangrene, hemoragii, mușcăături veninoase, izbăvirea de vrăji sau fermece etc. Spre deosebire de intervențiile onirice ale Sf. Cosma și

Damian sau Sf. Artemie din Constantinopol, visele Sf. Chir și Ioan nu au înregistrat operații chirurgicale, deși este posibil ca ele să fi existat, dar Sofronie să nu le fi amintit ca nu cumva să-i sperie pe cititorii hagiografiei sale. Un fapt important este acela că însuși Sofronie a fost vindecat de cataractă în urma a cinci vizite onirice din partea Sf. Chir și Ioan, lucru descris în mod detaliat în mir. 70. La fel ca în cazul bisericilor Sf. Cosma și Damian și cea a Sf. Ioan Botezătorul din Constantinopol, biserica Sf. Mc. Chir și Ioan din Menouthis/ Abukir a fost de asemenea martora viselor taumaturgice telepatice (mir. 23 și 69) și a incubațiilor vicariale (mir. 10; 34; 44; 54; 63; 67).

Tămăduirile onirice ale Sf. Mc. Chir și Ioan s-au petrecut cu regularitate în biserica din Abukir până în anul 634, când moaștele au fost transportate la Roma, în biserica Santa Passera, de teama ca locul să nu fie cucerit și profanat de musulmani. Totuși, faima locului nu a dispărut nici după cucerirea arabă a Egiptului în anul 638. Acest lăcaș a reprezentat un punct important de pelerinaj pentru călătorii ajunși din diferite părți ale lumii creștine. Biserica Sf. Chir și Ioan nu a fost distrusă de armatele musulmanilor, ci din cauza eroziunii costiere treptate care au adus edificiul pe fundul Mediteranei. O nouă biserică de dimensiuni reduse a fost construită în secolul al XX-lea în apropierea lăcașului de odinioară de către creștinii ortodocși din Egipt și de către Patriarhia Alexandriei în amintirea locului în care Sf. Chir și Ioan săvârșeau numeroase minuni.

Capitolul al XIII-lea: Vise tămăduitoare și alți sfinți taumaturgi

Pe parcursul secolelor V-VIII d. Hr., au existat și alte centre ale incubației creștine. Printre acestea se numără biserica Sf. Dometie Persul din orașul Cyr (Siria), o biserică a Maicii Domnului din cartierul Pera și una a Sf. Mc. Laurențiu din cartierul Vlacherne al Constantinopolului.

În cazul bisericii Sf. Dometie din Cyr, nu dispunem de o colecție de miracole care să vorbească despre tămăduirile onirice ale acestui mucenic sirian, ci numai despre omilii și panegirice din partea unor figuri celebre ale veacului al VI-lea. În omiliile lui Sever al Antiohiei care s-au păstrat în prezent apar câteva mențiuni importante ale acestui patriarh monofizit despre tămăduirile prin vis datorate lui Dometie. De asemenea, în *Slava Martirilor* (cap. XCIX), scrisă de Sf. Grigorie de Tours în secolul al VI-lea, este pomenit un vis taumaturgic datorat acestui martir originar din veacul al IV-lea. Biserica aceasta fusese construită cel mai probabil în vechea peșteră de nevoință a lui Dometie. Majoritatea bolilor

vindecate de Sf. Dometie vizau dureri și afecțiuni la nivelul șoldului, diferite tipuri de fracturi și luxații ale membrelor inferioare, paralizie, afecțiuni ale nervilor sciatici și vindecarea celor demonizați. Sever al Antiohiei ne spune că biserica era prevăzută cu icoane care aminteau despre minunile Sf. Dometie care intervenea printre bolnavii adormiți aici care așteptau cercetarea nocturnă a martirului. Acest lucru reprezintă o caracteristică definitorie pentru practicarea incubației creștine.

În cazul bisericii Maicii Domnului din cartierul Pera, existau moaștele cu harisme vindecătoare ale Sf. Terapont, un martir de origine cipriotă din secolul al III-lea. Moaștele sale au fost aduse în această biserică din Constantinopol pe parcursul secolului al VII-lea din pricina invaziei arabe în insula Cipru. Aici, se petreceau diferite minuni și vise tămăduitoare în care Sf. Mc. Terapont apărea cu scopul de a reda sănătatea pelerinilor suferinzi sau să îi izbăvească de demonii care puseseră stăpânire pe unii oameni. O colecție hagiografică (*BHG* 1798; *CPG* 8196) scrisă la confluența secolelor VII-VIII d. Hr, atribuită Sf. Andrei Criteanul, dă mărturie despre 15 miracole, dintre care 6 dintre acestea se petrec în urma întrevederii onirice cu sfântul taumaturg.

O ultimă biserică în care aveau loc mai multe vindecări prin intermediul visului era și cea a Sf. Mc. Laurențiu/ Lavrentie din cartierul Vlacherne al Constantinopolului. Aici, existau expuse spre închinare moaștele prorocului biblic Isaia, găsite la Cezareea lui Filip în anul 442 d. Hr. și aduse la scurt timp în Constantinopol. O copie a unui manuscris pierdut, datată în secolul al XII-lea, vorbește despre vindecările de odinioară săvârșite de Sf. Pr. Isaia în visele celor bolnavi adormiți peste noapte în această biserică. Aproximativ 5 din 19 minuni consemnează vizitele onirice din partea prorocului biblic ce culminau cu vindecarea instantanee a pelerinilor la trezire.

Capitolul al XIV-lea: Concluzii

Despre somn

Considerăm că o educație pe tema respectării programului de somn este deosebit de utilă și necesară în societatea contemporană mai ales când orașele au devenit din ce în ce mai luminoase, când goana după divertismentul nocturn a crescut considerabil, când lumina albastră a ecranelor *smart* inundă camera propriilor noastre locuințe sau dormitoare ori când o categorie însemnată de oameni optează pentru a lucra pe parcursul nopții. Din păcate, omul citadin contemporan crede că somnul este mai mult o opțiune decât o necesitate, forțându-și

inconștient limitele sale biofizice prin muncă sau divertisment fără măsură. Educația de care vorbim ar putea fi implementată în școli și licee sub forma unei materii opționale sau ore de curs complementare disciplinelor de biologie și anatomie. În rândul adulților, această educație poate să țintească în general programele tv fie prin intermediul documentarelor, fie prin intermediul reclamelor informative care să sublinieze constant beneficiul respectării unui program de somn adecvat.

Rezultatul așteptat al educației privind igiena somnului ar fi acela că procentul accidentelor rutiere și profesionale va scădea. Ne așteptăm ca numărul cazurilor de hipertensiune arterială, de infarct miocardic și de accident vascular cerebral să se diminueze de asemenea, în special în rândul persoanelor mature sau vârstnice. Totodată, ar putea crește procentul funcționalității la locul de muncă, nivelul emoțiilor și relațiilor pozitive în cadrul familiilor sau în rândul partenerilor de viață, dar și sporirea capacității de învățare în rândul școlarilor, liceenilor și studenților.

Despre vise

Din punct de vedere neuropsihologic, considerăm că apariția viselor se petrece conform modelul teoretic elaborat de către Mark Solms și mai puțin după modelul propus de către John Allan Hobson și Robert McCarley în 1977, care pune un semn de egalitate între generarea somnului REM și a viselor. Teoria celor doi psihiatri americani spune că visele apar în urma activității trunchiului cerebral din timpul somnului ce trimite semnale haotice către zonele superioare ale creierului care sunt apoi interpretate dintr-o perspectivă narativă și adesea incoerentă. Teoria lui Hobson și McCarley a fost deschizătoare de drumuri la vremea sa, însă astăzi este generalistă și presupune un model limitat. Solms a demonstrat în anul 2000 că oamenii ce prezintă leziuni în anumite zone din trunchiul cerebral pot să aibă parte de vise la fel de normale și intense ca majoritatea oamenilor. Modelul lui Solms este mai coerent și tratează mai aprofundat activitatea unor arii cerebrale din creierul superior implicate în apariția viselor. Studiul său din anul 2000 demonstrează că visele sunt generate de joncțiunile temporo-parietale, de cortexul frontal ventromedial și de căile sistemului dopaminergic mezolimbic și mezocortical (aria tegmentală ventrală, nucleii bazali, corpul striat, nucleul accumbens, hipotalamusul, amigdala, striatum ventral, girusul cingulat). Solms argumentează că deteriorarea acestor zone cerebrale sau administrarea de medicamente care încetinesc

activitatea sistemului dopaminergic mezolimbic conduc automat la suprimarea viselor. Aceste aspecte demonstrează că somnul REM și visarea sunt controlate de mecanisme și circuite cerebrale diferite din creier. De asemenea, mai adăugăm că hipocampusul, în calitate de centru al memoriei, este o componentă importantă implicată în visare. Acesta generează în somn anumite imagini sau amintiri prelucrate adânc și interpretate de alte zone cerebrale care se implică în elaborarea viselor.

Dacă tratăm problematica din punct de vedere teologic, merită spus că scrierile patristice au fost mai degrabă reticente față de vedeniile din vis pentru că sugestiile înșelătoare ale demonilor se manifestă cel mai bine pe fondul imaginației și al emoției. Prin imaginație, cel păcălit de duhurile întunericului are impresia că primește o descoperire dumnezeiască, în timp ce emoția onirică intensă îl face să creadă pe acesta că are parte de o experiență extatică. Alteori, diavolii pot să inducă celor creduli vise premonitoare. Chiar dacă aceste duhuri nu posedă harisma străvederii, ele pot să prevadă evenimente din viitorul apropiat, așa cum, de pildă, medicii sau meteorologii pot să facă predicții despre debutul unei boli, respectiv despre schimbarea vremii. Scopul demonilor care induc false descoperiri este acela de a-i face pe credincioșii fără experiență să creadă că sunt înzestrați cu o harismă specială, că sunt oameni deosebit de importanți sau că pot deveni oricând îndrumători spirituali infailibili. Mai simplu spus, diavolii se folosesc de vis ca să îl arunce pe omul credincios în mândrie, altminteri cauza primordială care i-a făcut pe demoni să devină ceea ce sunt în prezent, și prin aceasta oamenii să piardă harul lui Dumnezeu.

Privitor la acest lucru, vom oferi o analogie care se leagă de domeniul cinematografului. Scenariul descris mai sus, care este de fapt un avertisment de-al părinților duhovnicești, apare în celebra peliculă *Inception* regizată de către Christopher Nolan în anul 2010. În film, personajul Dominic Cobb (jucat de Leonardo di Caprio) posedă un dispozitiv avansat de elaborare a unor vise colective (engl.: *shared dreams*). Motivul utilizării acestei mașinării sofisticate este să intre în visul celor adormiți care au fost conectați în secret prin intermediul unor brățări speciale. Dominic Cobb este un hoț inteligent care fură prin intermediul visului colectiv secretele unor mari companii deținute de directorii generali în urma întâlnirilor de afaceri. Acești directori executivi sunt conectați de către echipa lui Cobb la dispozitivul respectiv după ce li se administrează înainte un sedativ în băutura oferită în timpul întrevederilor. Subiectul principal al filmului prezintă dorința lui Dominic de a influența decizia unui mare director, folosindu-se de o sugestie lansată în timpul a trei vise

colective dependente unul de altul. Mai exact, miza lui Cobb este să îi implanteze în visul afaceristului Robert Fischer (jucat de Cillian Murphy) convingerea desființării corporației moștenită de la tatăl său. Sugestia lui Dominic vine pe fondul relației problematice pe care Robert a avut-o toată viața cu părintele lui. Astfel, în cadrul visului elaborat de către Dominic și echipa sa, Robert se întâlnește în vis cu tatăl său, aflat pe moarte, care nu îi lasă nicio moștenire, ci doar sfatul de a fi original în viață și de a-și întemeia propria sa afacere. Acest îndemn părintesc conduce atât la împăcarea celor doi, cât și la încurajarea lui Robert de a fi consecvent în acțiunile sugerate de către propriul tată, lucru care produce un catharsis afectiv în sufletul tânărului antreprenor. Scena era bineînțeles un simulacru bine pus la punct. Prin aceasta, Robert îndeplinește fără să își dea seama obiectivul urmărit de Cobb, și anume desființarea corporației moștenită de la tatăl său în vederea întemeierii propriei companii. Tot din film, mai aflăm care este definiția programului *inception*: implementarea unei sugestii prin intermediul visului cu scopul ca destinatarul mesajului să creadă că ideea ar fi de fapt a lui.

Scenariul din filmul lui Nolan se potrivește foarte bine cu avertismentele patristice privitoare pericoul presupuselor vise revelate. Demonii intenționează să implanteze idei străine în mintea noastră prin intermediul visului astfel încât să credem că sugestiile lor ar fi de fapt gândurile, aspirațiile și nevoile noastre. Ținta lor e să producă frică acolo unde nu este motiv de frică (cf. *Psalmii* 13, 5), folosindu-se de credințele superstițioase sau de alte slăbiciuni ale respectivului om. Uneori intenționează să provoace ură și suspiciune față de apropiații noștri care se prezintă în vis ca rivali sau atacatori. Alteori, stârnesc atracții erotice obsesive față de anumite persoane, urmărind scopuri diverse. Printre acestea enumerăm o viață dezordonată care dă frâu liber oricărei pulsioni sexuale, golirea omului de noblete sufletească și reducerea sa la un stadiu primitiv, o conduită imorală, adulterul, destrămarea unei familii sau neputința de a lega o relație profundă și durabilă cu o anumită persoană. În alte cazuri, demonii vor să îi deturneze pe cei angajați în lupta anevoioasă a desăvârșirii către ținte lumești îmbrăcate într-o aparentă lumină spirituală. Totodată, diavolii mai insuflă previziuni parțial adevărate despre evenimentele din viitor pentru ca în final să întindă o cursă celui care crede în aceste false premoniții. În esență, pseudorevelația onirică țintește aruncarea credinciosului sau a nevoitorului creștin într-o zonă a prelestului. Așadar, este nevoie de o lungă experiență de viață, de maturitate intelectuală și duhovnicească în discernerea viselor pentru a putea depăși capcanele puse la cale de către duhurile viclene. Evitarea căderii în aceste curse se poate face prin rugăciunea stăruitoare pentru luminarea

cugetului, descoperirea viselor repetitive unui duhovnic, smerenia, acceptarea faptului că majoritatea viselor sunt doar fantasma trecătoare.

De adăugat este că nu toate coșmarurile, care implică urmărirea sau confruntarea cu demoni înfricoșători, sunt neapărat reale. Uneori, subconștientul ne atrage atenția prin figuri monstruoase sau tenebroase ce fac aluzie la confruntarea noastră cu propriile neputințe, cu diferite presiuni, cu o influență nefastă din partea unei persoane/ grup, cu dependența de un anumit lucru, cu răni emoționale, cu teama de a pierde controlul asupra unei situații, cu sentimente de vinovăție profund internalizate, cu o rușine excesivă sau chiar cu fuga de propriul sine. Este vorba despre simularea unei lupte simbolice cu „demonii interiori” transpusă în plan oniric. Când interacțiunea din vis cu unul sau mai mulți demoni devine reală, aceasta apare de obicei când practicanții religioși se străduiesc să înainteze pe calea desăvârșirii în vederea unei comuniuni perpetue cu Dumnezeu. Remediu în acest sens sunt mijloacele care țin de ascetica Bisericii ce au la bază postul și rugăciunea (cf. *Matei 17: 21*). Alteori, este nevoie de sfințirea locuinței de către preot pentru ca prezența duhurilor rele să dispară din acel loc.

Totuși, trebuie spus că visele cerești sau cele de obârșie demonică sunt și ele o raritate. În general, scenariile onirice ne dau iluzia unui mesaj prevestitor nu din influența nefastă a vreunui duh, ci din cauza erorilor narative din vis cărora le atribuim diferite semnificații la trezire. De obicei, tindem să demonizăm sau să mistificăm visul pe baza unor considerente arbitrare. În realitate, visele sunt de puține ori de natură mistică. Spunem aceasta întrucât subconștientul nostru este atât de vast, prevăzut cu scheme, structuri și mecanisme atât de complexe care ne aduc în atenție dorințe, îngrijorări, preocupări și chiar predicții într-un limbaj metaforic al imaginii. Limbajul oniric nu se adresează neapărat părții raționale, ci sistemului limbic răspunzător pentru emoții, memorie, instincte, percepție și procesare senzorială. Visele revelate și cele demonice sunt deci la fel de rare ca epifaniile diurne. Viziunea onirică este o vedere încetoșată și alegorică petrecută în penumbra abisală a subconștientului, în timp ce viziunea de veghe este o vedere mistică avută în stare lucidă. Epifaniile de care vorbim sunt numai o excepție întrucât visul nu are ca funcție de bază divinația, ci un set de funcții psihoemoționale, la fel cum văzul nu are ca funcție revelația diurnă, ci fotorecepția. Ar fi de preferat să distingem cât mai clar fenomenele biofizice de cele spirituale pentru a nu trage concluzii eronate construite pe confuzie și păreri arbitrare. Dar cum știm să deosebim visele adevărate de cele aparente, în special cele care se repetă? Un

răspuns general ar fi următorul: prin cercetarea mai multor surse științifice pe această temă; prin lectura duhovnicească axată pe teme onirolgice (în cazul oamenilor credincioși); printr-o analiză atentă și sinceră a vieții personale („ce îmi doresc cu adevărat?”, „de ce mă tem cel mai mult?”, „care sunt principalele mele neputințe, frustrări sau fantezii?”, „ce acțiuni am făcut în ultimul timp care seamănă cu visul respectiv?”, „ce regrete am?”, „care sunt preocupările mele cotidiene?”, „am fost în ultimele săptămâni mai deprimat sau anxios?” etc.); prin consultarea unui psihoterapeut; prin convorbirea cu un duhovnic experimentat cunoscut pentru viața sa apropiată de sfințenie.

Există totuși o tipologie aparte a viselor recurente în care putem fi vizitați de către persoanele dragi care au decedat. În acest caz, cel mai înțelept gest este rugăciunea pentru cei adormiți, pomenirea acestora la slujbele sau ceremoniile religioase sau înfăptuirea de milostenii în numele celor decedați ce apar în vis din când în când. Toate aceste acțiuni făcute în numele celor repausați pot contribui în mod pozitiv la mântuirea sufletelor plecate din această lume. După învățătura Sf. Ioan Gură de Aur, aceste vizite pot fi o mângâiere pentru omul îndoliat care trece cu greu peste o despărțire dureroasă. Uneori, întrevădarea din vis este reală. Alteori, vizitațiile onirice au o funcție de compensare emoțională astfel încât simularea întrevăderii cu cel drag să alunge durerea apăsătoare a pierderii. Chiar dacă ne trezim tot singuri, percepția subliminală la nivel emoțional este una pozitivă. Astfel de „simulări” petrecute în somn au loc în primele zile sau săptămâni de la moartea unei persoane apropiate, nefiind vorba despre vise autentice. De obicei, întrevăderile onirice reale cu cei morți sunt însoțite de semne doveditoare la trezire sau în viitorul apropiat, lucru ce atestă caracterul verosimil al visului respectiv. Cele mai bune exemple în acest sens sunt aflarea sfintelor moaște îngropate într-un loc necunoscut în urma unor vise providențiale și revederea din vis a pelerinului rus cu duhovnicul său despre care am discutat într-o parte specială a acestui volum.

Așa cum remarcă atât cartea *Ecclesiasticului* (34: 2), cât și *Scara* Sf. Ioan Scolasticul (III, 44), este de preferat să fim în general rezervați cu privire la premonițiile onirice. Conform surselor menționate, încrederea orbească în vise este asemenea oamenilor care se amăgesc că pot să-și țină în brațe propria umbră sau că sunt în stare să alerge după vânt, iar cei care nu le iau deloc în seamă sunt asemenea filosofilor înțelepți. Conform părinților bisericești, există bineînțeles vise duhovnicești și vise premonitorii. Ele sunt totuși o raritate și se manifestă doar în viața oamenilor smeriți care și-au curățit în mod desăvârșit imaginația

de simțualitățile pervertite, care au mereu cugetul luminat de Dumnezeu, care s-au lepădat de interesele și atracțiile lumești și care au permanent în somn mintea aprinsă de harul rugăciunii neîncetate. Mai mult decât atât, unii dintre acești oameni sunt predispuși să aibă vise duhovnicești, căci prin viața lor curată au descoperit împărăția cerurilor aflată deja înăuntrul lor (cf. *Luca* 17: 21).

Reticența patristică față de vedeniile onirice se mai explică prin faptul că interesul sporit pentru vis, ca practică divinatorie, a reprezentat inițial o preocupare păgână. Adversitatea față de vise din partea multor teologi creștini a continuat atât în ultimele zile ale păgânismului, cât și destul de multă vreme după încreștinarea totală a Imperiului Roman. Era vorba despre o *damnatio memoriae* făcută nu neapărat în mod conștient, ci ca o formă de precauție pentru a evita efectele spirituale nefaste pentru noii convertiți la creștinism. În ciuda faptului că în jurul anului 405 d. Hr. Sinesius din Cirene pleda pentru dreptul fiecărui om matur de a-și interpreta propriile vise, tratatul lui Sinesius nu a fost niciodată asumat de tradiția patristică. Motivul este simplu. Opera sa era o creație neoplatonică, scrisă cu câțiva ani înainte convertirea ierarhului de Ptolemais la creștinism. Totuși, dacă facem abstracție de câteva elemente păgâne, lucrarea lui Sinesius se potrivește destul de bine cu oniologia despre visul revelat tratată de Sfinții Grigorie al Nyssei și Grigorie cel Mare. În general, părinții bisericești au categorisit visele în funcție de originea lor tripartită, și anume vise venite de la Dumnezeu, de la diavoli sau născute de propria noastră imaginație.

În schimb, la Sf. Grigorie al Romei apare o nouă ierarhizare care prezintă lucrurile puțin mai nuanțat față de clasificarea simplistă a predecesorilor săi patristici. În cazul viselor de obârșie cerească, pontiful Cetății Eterne distingea între visul amestecat cu propriile noastre gânduri și visul revelat în formă pură. De aici rezultă că visele cerești nu sunt rezervate numai celor desăvârșiți, ci și oamenilor de rând care și-au disciplinat îndeajuns de mult propria imaginație. În acest sens, figura unui sfânt sau a unui înger apărut în vis poate să interfereze cu chipul unei cunoștințe din viața noastră, acest lucru fiind cunoscut în psihanaliză sub numele de *travailu de condensare*.

Merită făcută o analogie între visele cerești amestecate cu propriile gânduri și alte două secvențe din filmul *Inception*. Într-una dintre scenele peliculei, Dominic Cobb poartă o discuție interesantă cu noul său recrut, Ariadne, studentă la arhitectură. Aceasta urma să se ocupe de design-ul viselor colective unde aveau să fie introduși oamenii de la care Cobb avea să sustragă secrete importante. Aici, Cobb îi spune Ariadnei următorul lucru: „Noi proiectăm

lumea visului. Îl primim apoi pe subiect în vis, iar el va completa acțiunea cu propriul lui subconștient”. Într-o altă scenă din film, când Cobb intră în visul proiectat de Ariadne cu scopul unui simplu exercițiu, Ariadne îl întreabă surprinsă pe Cobb cine sunt noii străinii apăruiți în visul ei. Cobb îi răspunde: „Sunt proiecții ale subconștientului meu. Reține, tu ești cea care construiește visul. Eu sunt oaspetele din visul tău. Dar mintea mea îți completează visul de la sine”. Așa fac, de exemplu, Dumnezeu, îngerii, sfinții sau persoanele dragi decedate din viața noastră când vor să ne transmită în vis un anumit mesaj. Ei sunt conștienți că acțiunea din visul în care aceștia apar poate să sufere modificări în funcție de schema mentală a celui care doarme. În acest sens, persoana vizitată în somn de către o prezență divină sau de sufletul unui răposat poate să modifice involuntar chiar și înfățișarea interlocutorului său. În timpul acestor vise, două lucruri supraviețuiesc schimbărilor făcute de subconștientul visătorului, și anume identitatea mesagerului divin și mesajul oferit de către acesta. Acest tip de vis revelat este prezent și în tipologia aparițiilor deghezate ale unor sfinți taumaturgi (Artemie din Constantinopol; Chir și Ioan din Menouthis), care îi vindecau în somn pe credincioșii bolnavi adormiți lângă moaștele lor.

Despre visarea taumaturgică în creștinismul bizantin

În ceea ce privește istoria viselor tămăduitoare, teza de față s-a concentrat pe principalele locuri de incubație în creștinismul bizantin din secolele V-VII d. Hr. Astfel, biserica Sf. Mc. Dimitrie din Tesalonic, biserica Sf. Mc. Tecla din Seleucia, biserica Sf. Mc. Cosma și Damian de lângă Constantinopol, biserica Sf. Mc. Artemie din districtul Oxeia (Constantinopol), biserica Sf. Mc. Chir și Ioan din Menouthis, câteva biserici ale Sf. Arh. Mihail din spațiul bizantin și european, dar și bisericile altor sfinți implicați în vizitele nocturne tămăduitoare, precum Terapont, Isaia și Dometie, constituie locuri ale practicării somnului ritualic.

Tămăduirile onirice petrecute în bisericile amintite mai sus au fost consemnate ulterior în colecții de miracole compuse de către mai mulți scriitori bisericești, dintre care unii cunoscuți, iar alții anonimi. Dintre aceste hagiografii postume, în număr de opt, am extras, prezentat și analizat aproximativ 150 de tămăduiri prin vis făcute de către anumiți sfinți. Vindecările onirice surveneau când bolnavii așteptau noaptea lângă mormântul unui sfânt martir/ sfințe mucenițe sau în imediata apropiere a raclei atunci când spațiul eclezial era prea aglomerat. Multe dintre aceste mărturii minunate îndeplinesc câteva aspecte comune despre care vom discuta în paginile ce urmează. Cifra amintită mai sus reprezintă probabil numai un

fragment din cumulus imens de miracole onirice care fie nu au fost consemnate niciodată, fie nu au fost încă publicate, fie au fost date uitării odată cu trecerea timpului.

Occidentul creștin al secolelor V-XII prezintă de asemenea o cifră impresionantă de tămăduiri onirice extrase din 242 de colecții de miracole. Mai precis, există 259 de tămăduiri survenite în urma visului. 102 dintre acestea s-au petrecut prin vis în biserica unui sfânt taumaturg (caz clasic de incubatie), iar 157 de vise în alte locuri în care prezența martirului a culminat cu o vindecare miraculoasă (caz spontan). Statistica pentru zona occidentală a fost făcută de cercetătorul Pierre-André Sigal. Totuși, comparativ cu cifrele din spațiul creștinismului răsăritean, numărul de 259 de tămăduiri onirice este relativ mic, chiar dacă depășește cifra celor 150 de miracole bizantine tratate în volumul de față. Este important de amintit că cele 150 de vise tămăduitoare provin numai din opt surse hagiografice datate într-un interval cronologic mai restrâns (sec. V-X). Istoric vorbind, numărul vindecărilor prin vis a fost mult mai mare în spațiul bizantin comparativ cu tămăduirile onirice din spațiul creștinismului latin.

Dacă tot vorbim de cifre, merită făcută o statistică aproximativă despre procentul vindecărilor onirice în raport cu numărul de minuni ale sfinților taumaturgi incluse în colecțiile de miracole tratate în prezenta lucrare. Astfel, 4 cazuri (26%) de tămăduire prin intermediul somnului ritualic apar în colecția celor 15 miracole scrisă de către Sf. Ioan din Tesalonic în veacul al VII-lea. Alte 3 minuni (60%) de acest fel apar într-o colecție de 5 miracole atribuite Sf. Mc. Dimitrie compusă de un autor anonim în secolul al X-lea. Sf. Mc. Tecla este protagonista celor 9 vise tămăduitoare/ izbăvitoare (19%) incluse în florilegiul celor 48 de miracole compus la mijlocul veacului al V-lea de Pseudo-Vasile din Seleucia. Colecția Sf. Mc. Cosma și Damian prezintă 33 de vindecări prin vis (70%) dintre cele 47 de minuni. Colecția dedicată Sf. Mc. Artemie și Fevronia include 32 de vise tămăduitoare (71%) din totalul celor 45 de cazuri de intervenții miraculoase scrise de monahul Ioan din Rodos în veacul al VII-lea. Sf. Mc. Chir și Ioan săvârșesc cele mai multe vindecări prin intermediul visului. Este vorba despre 54 de vise curative (77%) din 70 de miracole înscrise în colecție de către Sf. Sofronie de Ierusalim la începutul secolului al VII-lea. Totuși, dacă mir. 1; 2; 3 și 7 din aceeași compilație sunt de natură onirică, ar rezulta un număr de 58 de vise curative și un procent de 83%. Sf. Mc. Terapont înregistrează 6 cazuri de tămăduire prin vis (40%) în colecția celor 15 miracole atribuite figurii sale. Nu în ultimul rând, Sf. Proroc Isaia este protagonistul celor 5 vise vindecătoare (26,5%) din cele 19 minuni postume atribuite

acestuia. Amintim totodată că incubația creștină s-a petrecut și în alte biserici ale Sf. Cosma și Damian din spațiul bizantin și cel latin (Cyr, Bizone, Roma etc.), dar și în unele biserici închinare Sf. Arh. Mihail (Colose, Sothenion, Gargano) și Sf. Mc. Dometie Persul (Cyr). Nu putem stabili un număr exact de minuni atribuite acestor ultimi sfinți întrucât vindecările onirice din aceste lăcașuri de cult nu au fost inserate într-o colecție de miracole. Ele au fost pomenite în mod tangențial în cronici alcătuite de istorici sau scriitori bisericești. Dincolo de toate, tămăduirea onirică a bolnavilor de către sfinții taumaturgi reprezintă un procent considerabil în cele opt colecții de miracole amintite mai sus și datate între veacurile V-X d. Hr. Lucrul acesta arată că practicarea incubației creștine în bisericile unor sfinți doctori fără-de-arginți a reprezentat o realitate istorică în primul mileniu creștin.

Foarte bine, dar ne punem întrebarea: „și la ce ne folosește descoperirea acestui lucru?” Folosește în primul rând la întărirea credinței prin semnele doveditoare ale acțiunii dumnezeiești în viața oamenilor, fie din trecut, fie din prezent. Adeverirea acestor minuni nu convertește ateii la credința în Dumnezeu, ci poate doar pe cei care și-ar dori sincer să creadă, dar nu au încă suficiente dovezi convingătoare. Explicația de față se bazează pe cuvintele Fericitului Augustin (sau atribuite acestuia): „Pentru cine vrea să creadă, am o mie de argumente. Pentru cine nu vrea să creadă, nu am niciunul”.

Pe parcursul tezei am mai pledat pentru ideea că incubația creștină nu își are obârșia în ritualul incubației păgâne. Pentru acest lucru am invocat argumentul că, de-a lungul timpului, oamenii au privit în general visul cu o curiozitate de ordin mistic sau religios. Lucrul acesta a fost valabil atât în politeismul greco-roman, cât și în creștinism. De fapt, aspectul respectiv se găsește în aproape toate religiile lumii. Undeva după mijlocul secolului al II-lea d. Hr., visele au început să intereseze o categorie tot mai mare din rândul populației odată ce Imperiul Roman avea să treacă prin crize simultane de natură economică, socială, politică și sanitară. Privitor la relația dintre cele două tipuri de somn ritualic, concluzia finală a acestei teze este că politeismul greco-roman și creștinismul și-au dezvoltat practicarea incubației prin mijloace și credințe proprii. Problema continuității ritualice sau absența acesteia dinspre păgânism spre creștinism reprezintă principala divergență între autorii care pledează *pentru* sau *împotriva* acestei emergențe. Așadar, concluzia acestei teze se situează undeva la mijloc. Cu alte cuvinte, a existat în mod sigur o continuitate între cele două ritualuri în care zeul sau sfântul lui Dumnezeu apărea în visul unui credincios (creștin sau păgân) pentru a-i oferi tămăduirea. Dar această continuitate este una indirectă. Amintim că în toate

religiile din istoria lumii, visul a fost văzut drept un posibil canal de comunicare cu lumea spirituală. Câteva asemănări ritualice între templele păgâne ale lui Asclepios, Isis, Serapis și bisericile unor sfinților taumaturgi nu garantează tranziția directă și conștientă a cultului. Ele sunt mai mult întâmplătoare. Pornesc din fișcul lucrurilor, mai precis din evlavia oamenilor față Divinitate manifestată prin acte de reverență și sentimente de profundă venerație. Faptul că anumite figuri patristice, precum Sf. Ioan al Tesalonicului și Sf. Sofronie de Ierusalim, au compus hagiografii în cinstea sfinților taumaturgi, care îi vindecau pe bolnavi prin intermediul visului, demonstrează că Biserica a fost deplin conștientă de practicarea somnului ritualic. O altă figură patristică importantă care a validat practicarea incubației în biserica Sf. Chir și Ioan a fost Sf. Chiril al Alexandriei. Intenția sa a fost să eclipseze până la dispariție incubația păgână existentă în templul lui Isis din Menouthis, oferind suferinzilor alternativa viselor tămăduitoare din partea Sf. Chir și Ioan petrecute în biserica aceeași localități. Cazul lăcașului din Menouthis ar putea să ne ducă cu gândul la o continuitate ritualică. Însă lucrurile dovedesc că această continuitate nu s-a produs nicidecum prin imitație, ci pe baza adversității creștinilor față de divinația păgână văzută ca practică vrăjitoarească. Prin urmare, vorbim despre o influență indirectă.

Lucrarea de față s-a concentrat totodată și pe un scop apologetic, anume acela de a arăta că minunile necesită un exercițiu de credință. Astfel de cazuri se petrec de regulă în cele mai întunecate momente ale vieții. În acest sens, agonia celui suferind conduce la bucuria vindecării mult așteptate. Suferința din pricina afecțiunilor trupesti reprezenta pentru bolnav un mijloc imersiv pentru a se concentra pe unica speranță pusă pe seama suportului divin, singurul care mai putea să schimbe situația într-un mod favorabil. Incubația creștină este istoria suferinței preschimbată într-o bucurie a vindecării datorată credinței puternice care precede în general manifestarea miracolului. Vindecările din partea sfinților doctori fără-de-arginți în visele credincioșilor nu se manifestă oricum, ci răspund unei nevoi urgente în care bolnavul se află adesea la limita dintre viață și moarte. Alteori, aceste vindecări se datorează credinței din partea apropiaților, care îl aduceau pe cel bolnav în biserică atunci când starea sa de sănătate devenea critică.

Există două tipologii atipice de visare care atestă caracterul verosimil al incubației creștine în defavoarea argumentelor care pledează pentru tămăduiri survenite prin efectul *placebo*. Prima tipologie o reprezintă visul telepatric regăsit în hagiografiile Sf. Mc. Dimitrie (mir. 3), ale Sf. Mc. Cosma și Damian (mir. 9; 12; 17), ale Sf. Mc. Chir și Ioan (mir. 23; 62) și

ale Sf. Mc. Artemie (10; 24; 30). Al doilea argument este apariția onirică nu în visul celui care aștepta vindecarea, ci în somnul unui străin, însoțitor sau unui alt bolnav prezent în aceeași biserică ce aștepta de asemenea un semn izbăvitor. Această tipologie poartă în cercetarea academică numele de *incubatio vicaria*. Astfel de minuni sunt destul de frecvente în miracolele Sf. Cosma și Damian din Constantinopol (mir. 6; 25; 26; 31; 32; 34; 39), în cele ale Sf. Artemie din districtul Oxeia (mir. 22; 24; 28; 30; 36; 42) și în cele ale Sf. Chir și Ioan din Menouthis (mir. 10; 34; 44; 54; 63; 67). Faptul de a-i vedea pe companionii de suferință vizitați simultan de sfântul taumaturg într-un vis colectiv și faptul prescrierii divine a unui tratament prin intermediul visului avut de altă persoană dovedește că aceste miracole nu au nicio legătură cu vindecarea prin autosugestie!

Taumaturgia onirică nu s-a limitat numai la spațiul creștinismului răsăritean, ci a existat și în spațiul creștinismului latin. Multiple cazuri de vindecări petrecute în urma unui vis apar menționate în dosarele investigațiilor de canonizare întreprinse de legații papali în secolele XII-XIII. Mai mult decât atât, incubația creștină a supraviețuit și în timpurile moderne în unele părți izolate ale Europei creștine apusene și răsăritene. Ritual s-a conservat mai bine în câteva zeci de mănăstiri din Grecia continentală și insulară, acolo unde Maica Domnului este în general protagonista vindecărilor prin vis. Existența incubației până în ziua de astăzi atestă încă o dată realitatea acestui fenomen, dar și caracterul său accesibil pentru o mare categorie de pelerini.

Teza de față mai prezintă un aspect important privitor la fenomenul vindecărilor onirice datorat sfinților taumaturgi ai Bisericii. Acestea arată că miracolele există la tot pasul acolo unde există suficientă credință, pe de o parte, și când mijloacele omenești de rezolvare a unor situații critice sunt total epuizate, pe de altă parte. Pronia divină lucrează oricum în viața oamenilor, chiar dacă aceștia cred sau nu în existența acestei taine globale. Colecțiile hagiografice de minuni au reușit să dovedească acțiunea Proniei dumnezeiești în perioade diferite ale istoriei, în special în cazul pelerinilor bolnavi care apelau cu încredere la ajutorul sfinților.

Totuși, timpul marilor culegeri de miracole a trecut sau cel puțin frecvența alcătuirii lor a scăzut considerabil comparativ cu epocile anterioare. Dar îi îndemnăm pe credincioșii practicanți, mai ales pe cei încercați de felurite obstacole ale vieții, să devină autorii propriilor colecții de minuni petrecute în viața lor mai recentă sau mai îndepărtată. Ne referim la întocmirea fizică sau mentală a unui jurnal personal în care să fie trecute toate momentele de

apogeu sufletesc în care Dumnezeu a lucrat în viața lor într-un mod cu totul nebănuit. În urma mai multor clipe de tăcere și de reflecție pe seama acestui subiect, mintea celui credincios va identifica momentele miraculoase pe care le-a uitat sau pe care nu le-a sesizat niciodată. Un asemenea exercițiu va aduce profunde sentimente de recunoștință, de mirare, de bucurie și de sens, cultivând pe viitor o nădejde mai puternică în Dumnezeu. Conștientizând acțiunea Proniei și mulțumind lui Dumnezeu cu recunoștință pentru toate lucrurile bune și rele, acest lucru va alunga din suflet norii întristării și ai grijilor de multe, viața căpătând un sens special în fiecare moment al existenței pământești. Ne apropiem de final cu reiterarea ideii că înțelegerea și acceptarea Providenței în viața noastră reprezintă primul pas către vindecare. Cu alte cuvinte, situația prezentă în care ne aflăm, bună sau rea, se petrece ca urmare a celui mai bun scenariu rânduit de sus pentru noi. Ar fi de preferat să acceptăm provocările cu care ne confruntăm, chiar dacă la început este mai greu, întrucât obstacolele conțin adesea o pedagogie tainică utilă pentru devenirea noastră spirituală.

Dacă ar fi să facem un rezumat al volumului de față, acesta ar suna astfel: Să dormim responsabil și la vreme potrivită pentru a fi pregătiți de o nouă zi. Un program de somn adecvat reprezintă unul dintre cele mai bune puncte de plecare când decidem să trăim o viață sănătoasă. Când nu putem să dormim bine, ar fi de preferat să cerem ajutorul unui specialist în domeniu. Majoritatea viselor nu provin din afara noastră sau din planuri cerești, ci din cea mai adâncă, primitivă sau nobilă parte din ființa noastră. Ele ar trebui privite ca un aliat al sănătății psihice care pune ordine în gândurile și amintirile noastre prin simulări mentale alegorice. Când visele nopții culminează cu un miracol, acestea se petrec în urma unei vieți trăite cu sens, credință și conștiință curată sau cu scopul de a trezi sufletul aflat într-o băltire morală și existențială. Acestea sunt totodată motivele care stau la baza vindecărilor onirice survenite în urma somnului ritualic din istorie. Este bine să credem în minuni atunci când nu se mai poate face nimic, dar este mult mai bine să credem în Providență, căci este posibil ca Dumnezeu să aibă alte planuri cu viața noastră decât cele imaginate de noi înșine. Astfel, vom reuși să acceptăm mai ușor ce nu se poate schimba, să trăim cu sens momentul prezent și să avem mai puține așteptări iluzorii de la viață și chiar de la Dumnezeu. Când nu condiționăm absolutist Pronia cu un miracol, tocmai atunci există șanse mai mari ca miracolul să se manifeste în viața noastră, fie în stări lucide sau de vis.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie primară (izvoare istorice, surse hagiografice, scrieri patristice și duhovnicești, filosofie)

1. ***, *Actele Martirice*, traducere, note, comentarii Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
2. ***, *Aparitio Sancti Michaelis Archangeli in Partibus Occiduis, hoc est in Monte Tumba in Gallia*, în: *PL* 96, col. 1388–1394.
3. ***, *Menologium Basilianum, ex editione Cardinalis Albani*, în: *PG* 117, Paris, 1894.
4. ***, *Pelerinul Rus: Mărturisirile sincere către duhovnicul său ale unui pelerin rus cu privire la rugăciunea lui Iisus*, trad. Paulin Lecca, Ed. Sophia, București, 2002 [pentru ediția în limba engleză, a se vedea *The Way of A Pilgrim*, transl. R. M. French, Harper, San Francisco, 1991].
5. ***, *Sfântul Andrei cel nebul pentru Hristos*, trad. ieroschim. Ștefan Lacoschitiotul, Ed. Evanghelismos, București, 2002.
6. ***, *The Life of Severus by Zacharias of Mytilene*, Gorgias Press, introd. & transl. Lena Ambjörn, Piscataway (New Jersey), 2008.
7. AMMIANUS MARCELLINUS, *Istoria romană*, trad., note prof. David Popescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, Cluj-Napoca, 1982.
8. ANNA COMNENA, *The Alexiad*, transl. Elizabeth A. S. Dawes, In Parentheses Publications, Ontario, 2000.
9. ANONYMUS, *The Deeds of the Franks and Other Jerusalem-bound Pilgrims: The Earliest Chronicle of the First Crusades*, transl. Nirmal Dass, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2011.
10. ARTEMIDORUS, *The Interpretation of Dreams/ Oneirocritica*, transl. Robert J. White, Noyes Press, Park Ridge, 1975.
11. ASTERIE AL AMASIEI, „Omilii și predici”, trad. introd. Dumitru Fecioru, în colecția: *Izvoarele Ortodoxiei*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1964.
12. ATHANASIUS, *Festal Letters and Their Index or Chronicum Athanasium*, Philip Schaff (ed.), New York, 1892.
13. ATHANASIUS, *On Virginity*, transl. David Brakke, Peeters Publishers, Louvain, 2002.
14. AUGUSTIN, *Confesiuni*, trad., introd. note Eugen Muntean, Ed. Humanitas, București, 2018.
15. AUGUSTIN, *Despre Treime*, trad. Alexandra Anisie, Alexandra Baneu, Alexander Baumgarten et alii, Ed. Polirom, București/ Iași, 2022.
16. AVVA FILIMON, „Cuvânt foarte folositor”, în: *Filocalia*, vol. 4, trad., introd., note Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017, pp. 142–155.
17. BĂLAN, Ioanichie (ed.), *Viețile sfinților pe luna ianuarie*, Ed. Episcopiei Romanului, 1991.
18. BEATI SOPHRONII, *Narratio miraculorum SS. Cyri et Joannis sapientium anagyrorum*, în: *PG* 87/3, col. 3424–3676.
19. Boniface RAMSEY (ed.), *The Works of Saint Augustine: Letters 156-210*, vol. 3, part. II, transl. Roland Teske, New City Press, New York, 2004.
20. BONNET, Max (ed.), „Narratio de miraculo a Michaelis Archangelo Chonis patrato”, în: *Analecta Bollandiana*, VIII (1889), pp. 287–328.
21. BRANIȘTE, Pr. Dr. M., „Însemnările de călătorie ale peregrinei Egeria - sec. IV”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXXIV, (1982), pp. 225–384.
22. CICERO, *De divinatione/ On Divination*, Book I, transl. David Wardle, Oxford University Press, Oxford, 2006.
23. CRISAFULLI, Virgil S., NESBITT, John W. (eds.), *The Miracles of St. Artemios. A Collection of Miracle Stories by an Anonymous Author of the Seventh-Century Byzantium*, transl. & commentary by Virgil S. Crisafulli, John W. Nesbitt, Brill Press, Leiden/ New York/ Koln, 1997.
24. DAGRON, Gilbert (ed.), *Vie et miracles de Sainte Thècle: texte grec, traduction et commentaire*, Société des Bollandistes, Bruxelles, 1978.
25. DANIEL RAITHENUS, *Vita Johannis cognomento Scholastici, vulgo Climaci*, în: *PG* 88, Jacques-Paul Migne (ed.), Paris, 1864, col. 595–608.
26. DELEHAYE, Hippolyte, „Synaxarium et Miracula S. Isaiae Prophetæ”, în: *Analecta Bollandiana*, XLII (1924), pp. 257–265.
27. DEUBNER, Ludwig, *De incubatione: capita quattor*, Biblioteca Teubneriana, Leipzig, 1900.
28. DEUBNER, Ludwig, *De incubatione: capitula duo*, Giessen, 1899.
29. DEUBNER, Ludwig, *Kosmas und Damian: Texte und Einleitung*, B. G. Teubner Verlag, Leipzig/ Berlin, 1907.
30. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, trad., note Pr. Prof. Teodor Bodogae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
31. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața lui Constantin cel Mare*, trad. Radu Alexandrescu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.
32. EVAGRIE PONTICUL, *Capete despre deosebirea gândurilor*, în *Filocalia*, vol. 1, Institutul de arte grafice Dacia Traiana, Sibiu, 1947.
33. EVAGRIE PONTICUL, *Despre vise*, în: *Filocalia*, vol. 1, trad. introd. note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017, pp. 51–56.
34. EVAGRIUS SCHOLASTICUS, *Ecclesiastical History: A History of the Church in Six Books, from A.D. 431 to A.D. 594*, Samuel Bagster and Sons, London, 1846.
35. FESTUGIÈRE, André-Jean, *Sainte Thècle, saints Côme et Damien, saints Cyr et Jean (extraits), saint Georges*, Éditions Picard, Paris, 1971.
36. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe: note și comentarii*, ed. a III-a, Ed. Deisis, Sibiu, 2005.
37. GEORGE AKROPOLITES, *The History*, transl., introd. & notes by Ruth Macrides, Oxford University Press, Oxford/ New York, 2007.
38. GREGOR VON NAZIANZ, *De Vita Sua*, Einleitung, Text, Übersetzung, Kommentar Christof Jungck, Carl Winter, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1974.
39. GREGORY OF TOURS, *Glory of the Martyrs*, transl. Raymond van Dam, Liverpool University Press, Liverpool, 2009.
40. GREGORY OF TOURS, *History of the Franks*, transl. Ernest Brehaut, University of Columbia Press, New York, 1916.

41. HONEY, Linda Ann, *Thecla: Text and Context, with a First English Translation of the Miracles*, PhD Thesis, University of Calgary, Calgary (Alberta, Canada), 2011.
42. ISIDORI HISPALENSIS, *Sententiae*, Pierre Cazier (ed.), Brepols Publishers, Turnholt, 1998.
43. JACOBUS DE VORAGINE, *The Golden Legend or Lives of the Saints*, F. S. Ellis (ed.), Temple Classics, Philadelphia, 1900.
44. JOANNE, THESSALONICIENSI ARCHIEPISCOPO, *Miracula (S. Demetrii Martyris Acta)*, în: PG 116, col. 1203–1324.
45. JOHNSON, Richard F. (ed.), „Liber de Apparitione Sancti Michaelis in Monte Gargano”, în: *St. Michael the Archangel in Medieval English Legend*, The Boydell Press, Woodbridge, 2005, pp. 110–115.
46. JULIAN THE APOSTATE, „Against the Galileans”, în: *The Works of the Emperor Julian*, transl. Wilmer Cave Wright, 3 volumes, William Heineman, G. P. Putnam's Sons (eds.), London/ New York, 1923, pp. 319–428.
47. LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum*, ed, transl. J. L. Creed, Clarendon Press, Oxford, 1984.
48. LEMERLE, Paul (ed.), *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. 1, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1979.
49. LEMERLE, Paul (ed.), *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. 2, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1981.
50. MACROBIUS, *Commentary on the Dream of Scipio*, transl. William Harris Stahl, Columbia University Press, New York, 1990. [în ediția din limba română: MARCUS TULLIUS CICERO, AMBROSIIUS THEODOSIUS MACROBIUS, *Visul lui Scipio. Comentarii la visul lui Scipio*, ediție bilingvă, trad. Traian Diaconescu, Anca Negru, Ed. Institutul European, București, 2014].
51. MALALAS, John, *The Chronicle*, transl. Elizabeth Jeffers, Michael Jeffreys, Roger Scott, Australian Association for Byzantine Studies Byzantina Australiensia, Melbourne, 1986.
52. MARCOS, Natalio Fernandez (ed.), *Los thaumata de Sofronio contribución estudio incubatio cristiana*, Instituto Antonio de Nebrija, Madrid, 1975.
53. MARCUS AURELIUS, *Gânduri către sine însuși*, trad. Cristian Bejan, Ed. Humanitas, București, 2020.
54. MARINUS, *Vita Procli: graece et latine*, XXIX, Jean François Boissonade (ed.), Leipzig, 1844.
55. MEYERS, Jean (ed.), *Les miracles de saint Étienne: Recherches sur le recueil pseudo-augustinien (BHL 7860–7861), avec édition critique, traduction et commentaire*, Brepols Publishers, Turnhout, 2006.
56. NAU, François, *Miracle de Saint Michel à Colosses*, în: R. Graffin, F. Nau (eds.), *Patrologia Orientalis*, vol. 4, Firmin-Didot, Paris, 1908, pp. 542–562.
57. NIL ASCETUL, *Cuvânt către Evloghie*, în: *Filocalia*, vol. 1, trad, introd, note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017, pp. 140–194.
58. ORIGEN, *Contra lui Celsus*, trad., note Teodor Bodogae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1984.
59. PAUL THE DEACON, *History of the Longobards*, transl. William Dudley Foulke, University Press of Pennsylvania, 1907.
60. PEARSON (ed.), Birger A., *The Life of Pachomius (Vita Prima Graeca)*, transl. Apostolos N. Athanassakis, Scholars Press, Missoula (Montana), 1975.
61. PEETERS, Paul, „S. Dometios le martyr et S. Dometios le médecin”, în: *Analecta Bollandiana*, LVI (1939), pp. 72–105.
62. PETCU, Pr. Asist. Dr. Liviu (ed.), *Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. 3, Ed. Basilica, București, 2015.
63. PICK, Bernhard, „Acts of Paul and Thekla”, în: *The Apocryphal Acts of Paul, Peter, John, Andrew and Thomas*, Wips & Stock Publishers, Eugene (Oregon), 2006, pp. 13–33.
64. PLATON, *Republica*, trad. Andrei Cornea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
65. PROCOPIUS OF CAESAREA, *On Buildings*, transl. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge, 1971.
66. ROBERT OF CLARI, *Conquest of Constantinople*, transl. Edgar Homes McNeal, Columbia Press University, New York, 1936.
67. S. ANASTHASII SINAITAE, „Interrogationes et responsiones”, în: Jaques-Paul Migne (ed.), PG 89, Paris, 1865.
68. S. AURELIUS AUGUSTINUS, „Sermo CCLXXXVI: In Natali martyrum Protasii et Gervasii”, în: PL 38, V, col. 1297–1304.
69. S. GREGORIUS NYSSENUS, „Ejusdem in quadraginta martyres: oratio laudatoria dicta in eorum martyrio/ του αυτοῦ εἰς τοὺς εἰς τοὺς τεσσαρακοντα μαρτυρας: λόγος ἐγκωμιαστικός ρηθεῖσεν μαρτυρίῳ”, în: PG 46, col. 773–788.
70. SAINT AUGUSTINE, *The City of God (De civitate Dei)*, transl. R. V. G. Tasker, J. M. Dent & Sons Ltd./ E. P. Dutton & Co. Inc. (eds.), London/ New York, 1945.
71. SAINT GREGORY THE GREAT, *Dialogues*, transl. Odo John Zimmerman, The Catholic University of America Press, Washington D. C., 1959.
72. SAINT SYNESIOS, *On Dreams*, transl. Isaac Myer, Philadelphia, 1888.
73. SÉVÈRE D'ANTIOCHE, „Les Homiliae cathedrales de Sévère d'Antioche: traduction syriaque de Jacques d'Edesse, Homélies XLVI-LI”, în: Maurice Brière, François Graffin (eds.), *Patrologia Orientalis*, XXXV, fasc. 3, no. 165, Turnhout, 1969, pp. 281–392.
74. SF. ATANASIE CEL MARE, *Viața Sfintei Sinclitichia și alte scrieri ascetice*, trad. Laura Enache, Ed. Doxologia, Iași, 2019, pp. 33–128.
75. SF. DIADOH AL FOTICEII, „Cuvânt ascetic despre viața morală, despre cunoștință și despre dreapta socoteală, împărțit în 100 de capete”, trad., introd., note Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017, pp. 294–340.
76. SF. DIADOH AL FOTICEII, „Cuvânt ascetic despre viața morală, despre cunoștință și despre dreapta socoteală duhovnicească, împărțit în 100 de capete”, în: *Filocalia*, vol. 1, trad., introd., note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017.
77. SF. GRIGORIE DE NYSSA, *Scrieri exegetice, dogmatico-polemice și morale*, trad, note Pr. Dr. Teodor Bodogae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998.
78. SF. GRIGORIE DE NYSSA, *Viața Sfintei Macrina*, trad. Ioan Pătrulescu, Ed. Anastasia, București, 2004.
79. SF. IOAN ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, *Minunile Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir*, trad. Gabriel Mândrilă, Laura Mândrilă, Ed. Sophia, București, 2020.
80. SF. IOAN CASIAN, „A doua convorbire cu părintele Isaac. Despre rugăciune”, X, în: *Așezăminte mănăstirești și*

- convorbiri duhovnicești*, trad. Vasile Cojocaru, David Popescu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, pp. 475–492.
81. SF. IOAN CASIAN, „Despre cele opt gânduri ale răutății”, în: *Filocalia*, vol. 1, trad., introd., note Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017.
 82. SF. IOAN SCĂRARUL, „Scara dumnezeiescului urcuș”, trad., introd., note, Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017.
 83. SF. ISAAC SIRUL, „Cuvinte despre nevoie”, în: *Filocalia*, vol. 10, trad., introd., note Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.
 84. SF. IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, „Apologia întâi”, în: *Apologeți de limbă greacă*, trad., introd., note Pr. Prof. T. Bodogae, Pr. Prof. Olimp Căciulă, Pr. Prof. D. Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
 85. SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, „A doua sută de capete despre dragoste”, în: *Filocalia*, vol. 2, trad., introd., note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 1993.
 86. SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”, în: *Filocalia*, vol. 3, trad., introd., note, Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017.
 87. SF. PETRU DAMASCHIN, „Despre porunca a doua și despre nașterea plânsului din temere și Despre nepătimire”, în: *Filocalia*, vol. 4, trad., introd., note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017.
 88. SF. SIMEON NOUL TEOLOG, „Cele 225 de capete teologice și practice”, în: *Filocalia*, vol. 6, trad., introd., note Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1977.
 89. SFINȚII VARSANUFIE ȘI IOAN, „Scrisori duhovnicești”, în: *Filocalia*, vol. 11, trad., introd., note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2017.
 90. SOPHRONE DE JÉRUSALEM, *Miracles des Cyr et Jean (BHG I 477-479)*, traduction et commentaire par Jean Gascou, De Boccard, Paris, 2006.
- Bibliografie secundară (monografii, studii, articole)**
101. ***, *Pateric despre visuri și vedenii*, trad. Cristian Spătărelu, Ed. Egumenița, Galați, 2005.
 102. ACHIMESCU, Nicolae, *Noile mișcări religioase*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2012.
 103. ACHIMESCU, Pr. Prof. Univ. Dr. Nicolae, *Istoria și filosofia religiilor. Religii ale lumii antice*, Ed. Basilica, București, 2015.
 104. ADAMUT, Anton, „Oneiric Foundations of Philosophy: Saint Augustine”, în: *Meta: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, X (2018), 1, pp. 188–195.
 105. AMANZIO, Martina, POLLO, Antonella, MAGGI, Giuliano, et alii, „Response Variability to Analgesics, a Role of Nonspecific Activation of Endogenous Opioids”, în: *Pain*, XC (2001), pp. 205–215.
 106. ANDERSON, Sarah, GRIEND, Joseph Vande, „Quetiapine for Insomnia: A Review of the Literature”, în: *American Journal of Health-System Pharmacy*, LXXI (2014), 5, pp. 394–402.
 107. ANTON, Speranța, *Incursiune în medicina naturistă*, ediția a XVI-a, Ed. Polirom, București/ Iași, 2019.
 108. ARAKI, Hiroshi, „Reviewing Japanese Dream Culture and Its History: Where Ancient, Medieval and Modern Times Meet”, în: *Latvijas Universitātes Raksti*, DCCCXIX (2021), pp. 12–29.
 109. ARHIMANDRITUL SOFRONIE, *Viața și învățătura starețului Siluan Atonitul*, trad. Prof. Dr. Ioan Ică, ed. a II-a, Ed. Deisis, Sibiu, 2004.
 110. ARMELLINI, Mariano, *Le chiese di Roma dal secolo IV al XIX*, Tipografia Vaticana, Roma, 1891.
 111. ARNOLD, John Charles, „The Revelatio Ecclesiae de Sancti Michaelis and the Mediterranean Origins of Mont St.-Michel”, în: Celia Chazelle, Deanna Forsman (eds.), *The Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe*, X (2007), §§ 31–42.
 112. ARNOLD, John Charles, *The Footprints of Michael the Archangel and Diffusion of a Saintly Cult c. 300-c. 800*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
 113. ARRIGONI, Elda, CHEN, Michael C., FULLER, Patrick M., „The Anatomical, Cellular and Synaptic Basis of Motor Atonia during Rapid Eye Movement Sleep”, în: *The Journal of Physiology*, DXCIV (2016), 19, pp. 5391–5414.
 114. ASERINSKY, Eugene, KLEITMAN, Nathaniel, „Regularly Occurring Periods of Eye Motility, and Concomitant Phenomena during Sleep”, în: *Science*, CXVIII, 3602, pp. 273–274.

115. ASHFORD, John Wesson, „Treatment of Alzheimer's Disease: Trazodone, Sleep, Serotonin, Norepinephrine, and Future Directions”, în: *Journal of Alzheimer's Disease*, LXVII (2019), 3, pp. 922–930.
116. ASKITOPOULOU, Helen, KONSOLAKI, Eleni, RAMOUTSAKI, Ioanna A., ANASTASSAKI, Maria, „Surgical Cure under Sleep Induction in the Asclepieion of Epidaurus”, în: *International Congress Series*, MCCXLII (2002), pp. 11–17.
117. ASPY, Denholm J., „Findings From the International Lucid Dream Induction Study”, în: *Frontiers in Psychology*, XI (2020), 1746, pp. 1–12.
118. AUZÉPY, Marie-France, „La carrière d'André de Crète”, în: *Byzantinischen Zeitschrift*, LXXXVIII (1995), pp. 1–12.
119. AXINCIUC, Madeea, *Profetul și oglinda fermecată. Despre imaginație și profeție în „Călăuza răătăciilor” de Moise Maimonide*, Ed. Polirom, Iași/ București, 2017.
120. BAKIRTZIS, Charalambos, „Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios”, în: *Dumbarton Oaks Papers*, LVI (2002), pp. 175–192.
121. BALTĂ, Dr. Mihaela Daniela, IANCU, Dr. Mihaela Adela, MATEI, Dr. Dumitru, „Durata somnului și riscul cardiovascular”, în: *Practica Medicală*, XIII (2018), 3, pp. 185–188.
122. BANNO, Masahiro, HARADA, Yudai, TANIGUCHI, Masashi, et alii, „Exercise Can Improve Sleep Quality: a Systematic Review and Meta-Analysis”, în: *PeerJ*, VI (2018), e5172.
123. BAR, Shaul, „Incubation and Traces of Incubation in the Biblical Narrative”, în: *Old Testament Essays*, XXVIII (2015), 2, pp. 243–246.
124. BARRETT, Deirdre, „Dreams and Creative Problem-Solving”, în: *Annals of the New York Academy of Sciences*, MCDVI (2017), 1, pp. 64–67.
125. BARRETT, Deirdre, „Flying Dreams and Lucidity: an Empirical Study of Their Relationship”, în: *Dreaming*, I (1991), 2, pp. 129–134.
126. BARRETT, Deirdre, „The Committee of Sleep: A Study of Dream Incubation for Problem Solving”, în: *Dreaming*, III (1993), 2, pp. 115–122.
127. BARRETT, Deirdre, *The Committee of Sleep: How Artists, Scientists and Athletes Use Dream for Creative Problem Solving*, Crown Publishers, New York, 2001.
128. BARUSS, Imants, *Alterations of Consciousness*, American Psychological Association, Washington, D. C., 2003.
129. BAUER, Martin, „Near-Death Experience and Attitude Change”, în: *Anabiosis – The Journal of Near-Death Studies*, V (1985), 1, pp. 39–47.
130. BAYLOR, George W., „What Do We Really Know about Mendeleev's Dream of the Periodic Table? A Note on Dreams of Scientific Problem Solving”, în: *Dreaming*, XI (2001), 2, pp. 89–92.
131. BAZIL, Carl, BATTISTA, Julianne, BASNER, Robert, „Gabapentin Improves Sleep in the Presence of Alcohol”, în: *Journal of Clinical Sleep Medicine*, I (2005), 3, pp. 284–287.
132. BĂLAN, Ioanichie (ed.), *Viețile sfinților pe luna octombrie*, ediția a II-a, Ed. Episcopiei Romanului, 1999.
133. BĂLAN, Ioanichie, *Patericul românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1998.
134. BEHR (ed.), Charles A., *Aelius Aristides and the Sacred Tales*, Argonauts Inc. Publishers, Chicago, 1967, pp. 205–292.
135. BEHR, Charles A., „A Brief Sketch of Life of Aristides”, în: *The Complete Works of P. Aelius Aristides*, transl. Charles A Behr, vol. 1, Brill, Leiden, 1986, pp. 1–4.
136. BELTING, Hans, *Likeness and Presence. A History of the Image before the Era of Art*, transl. Edmund Jephcott, The University of Chicago Press, Chicago/ London, 1994.
137. BENARROCH, Eduardo M., „Suprachiasmatic Nucleus and Melatonin: Reciprocal Interactions and Clinical Correlations”, în: *American Academy of Neurology*, LXXI (2008), pp. 594–598.
138. BERNARDI, Jean, *Saint Grégoire de Nazianze: le Théologien et son temps (330–390)*, Éditions du Cerf, Paris, 1995.
139. BIBERI, Ion, *Visul și structurile subconștientului*, Ed. Științifică, București, 1970.
140. BLACK, Joshua, *Examining Dreams, Dream Content, and Meaning of Dreams in Bereavement*, Master's Degree Thesis, Trent University, Peterborough, 2014.
141. BLACKMORE, Susan, „A Theory of Lucid Dreams and OBEs”, în: J. Gackenbach, Stephen LaBerge (eds.), *Conscious Mind, Sleeping Brain*, New York, Plenum Publishing House, 1988, pp. 373–387.
142. BLANKE, Olaf, FAIVRE, Nathan, Sebastian DIEGUEZ, „Leaving Body and Life Behind: Out-of-Body and Near-Death Experience”, în: *The Neurology of Consciousness*, Elsevier, 2016, pp. 323–347.
143. BOOTH, Phil, „Between Texts and Shrines in the Greek Cult of Saints (5th–7th Centuries)”, în: V. Deroche, B. Ward-Perkins, R. Wisniewski (eds.), *Culte des saints et littérature hagiographique: accords et désaccords*, Peeter Publishers, 2017, pp. 23–38.
144. BOSWELL, R. Bruce, „The Evolution of Angels and Demons in Christian Theology”, în: *The Open Court*, IX (1900), 3, pp. 483–501.
145. BRAUN, A. R., BALKIN, T. J., WESENSTEN N. J. et alii, „Dissociated Pattern of Activity in Visual Cortices and their Projections during Human Rapid Eye Movement Sleep”, în: *Science*, CCLXXIX (1998), 5347, pp. 91–95.
146. BRICAULT, Laurent, „Isis, Sarapis, Cyrus and John: between Heilig Gods and Thaumaturgical Saints”, în: Luis Arturo Guichard, Juan Luis Garcia Alonso, Maria Paz de Hoz (eds.), *The Alexandrian Tradition: Interactions between Science, Religion and Literature*, Peter Lang Publishers, Bern, 2014, pp. 97–114.
147. BROWN, Peter, *The Making of Late Antiquity*, Harvard University Press, Cambridge/ London, 1993 [în ediția românească: Peter BROWN, *Geneza Antichității Târzii*, trad. Ștefan Colceriu, Ed. Humanitas, București, 2022].
148. BRUEBAKER, Leslie, „Elites and Patronage in Early Byzantium: the Evidence from Hagios Demetrios at Thessalonike”, în: John Haldon, Lawrence J. Conrad (eds.), *The Byzantine and Early Islamic Near East*, The Darwin Press, Inc., Princeton, 2004, pp. 63–90.
149. BUGALHO, Paulo, LADEIRA, Filipa, BARBOSA, Raquel, et alii, „Do Dreams Tell the Future? Dream Content as a Predictor of Cognitive Deterioration in Parkinson's Disease”, în: *Journal of Sleep Research*, XXX (2021), 3, e13163.
150. BULKELEY, Kelly, „Mystical Dreaming: Patterns in Form, Content, and Meaning”, în: *Dreaming*, XIX (2009), 1, pp. 30–41.

151. BULKELEY, Kelly, *Big Dreams: The Science of Dreaming and the Origins of Religion*, Oxford University Press, New York, 2016.
152. BUSINE, Aude, „The Dux and the Nun. Hagiography and Cult of Artemios and Febronia in Constantinople”, în: *Dunbarton Oaks Papers*, LXXII (2018), pp. 93–112.
153. BUSINK, Ria, KUIKEN, Don, „Identifying Types of Impacful Dreams: a Replication”, în: *Dreaming*, VI (1996), 2, pp. 97–119.
154. BUZZI, Giorgio, „False Awakenings in Light of the Dream Protoconsciousness Theory: a Study in Lucid Dreamers”, în: *International Journal of Dream Research*, IV (2011), 2, pp. 110–111. BOTSI, Petru, *Portretul unui sfânt: Ioan de Kronstadt*, trad. Evloghie Munteanu, Ed. Bunavestire, Galați, 2003.
155. CADWALLADER, Alan H., „As If in a Vision of the Night: Authorising the Healing Spring of Chonai”, în: Bronwen NEIL, Eva ANAGNOSTOU-LAOUTIDES (eds.), *Dreams, Memory and Imagination in Byzantium*, Brill, Boston/Leiden, 2018, pp. 265–293.
156. CALLAWAY, C. W., LYDIC, R., BAGHDOYAN, H. A. et alii, „Pontogeniculooccipital Waves: Spontaneous Visual System Activity during Rapid Eye Movement Sleep”, în: *Cellular and Molecular Neurobiology*, VII (1987), pp. 105–149.
157. CALZOLARI, Valentina, „The Legend of St Thecla in the Armenian Tradition: from Asia Minor to Tarragona through Armenia”, în: J.W. Barrier, J.N. Bremmer, T. Nicklas, A. Puig i Tarrech, (eds.), *Thecla: Paul's Disciple and Saint in the East and West (Studies in Early Christian Apocrypha)*, Leuven, Peeters Publishers, 2017, pp. 285–305.
158. CAMPIONE, Ada, „Lorenzo di Siponto: un vescovo del VI secolo tra agiografia e storia”, în: *Vetera Christianorum*, XLI (2004), pp. 61–82.
159. CASSOL, Helen, MARTIAL, Charlotte, ANNEN, Jitka, „A Systematic Analysis of Distressing Near-Death Experience Accounts”, în: *Memory*, XXVII (2019), 8, pp. 1122–1129.
160. CAZACU, Matei, *Minuni, vedenii și vise premonitorii în trecutul românesc*, Ed. Sigma, București, 2003.
161. CHANG, Wen-Dien, TSOU, Yung-An, CHEN, Yi-Ying et alii, „Cranial Electrotherapy Stimulation to Improve the Physiology and Psychology Response, Response-Ability, and Sleep Efficiency in Athletes with Poor Sleep Quality”, în: *International Journal of Environmental Research and Public Health*, XIX (2022), 1946, pp. 1–14.
162. CHAPUT, Jean-Philippe, DUTIL, Caroline, SAMPASA-KNYINGA, Hugues, „Sleeping Hours: what Is the Ideal Number and how Does Age Impact This?”, în: *Nature and Science of Sleep*, X (2018), pp. 421–430.
163. CHEN, Zuno, Qi, Wen, HOOD, Ralph W., WATSON, P. J., „Common Core Thesis and Qualitative and Quantitative Analysis of Mysticism in Chinese Buddhist Monks and Nuns”, în: *Journal for the Scientific Study of Religion*, L (2011), 4, pp. 654–670.
164. CILLIERS, L., RETIEF, F. P., „The Evolution of the Hospital from Antiquity to the End of the Middle Ages”, în: *Curationis*, XXV (2002), 4, pp. 60–66.
165. CIUREA, Alexandru Vlad, *Sănătatea creierului pe înțelesul tuturor*, Ed. Bookzone, București, 2022.
166. CLINE, Hollis T., „Topographic Maps: Developing Roles of Synaptic Plasticity”, în: *Current Biology*, VIII (1998), pp. 836–839.
167. COE, Holly V., HONG, Irene S., „Safety of Low Doses of Quetiapine When Used for Insomnia”, în: *The Annals of Pharmacotherapy*, XLVI (2012), 5, pp. 718–722.
168. COLCERIU, Ștefan, „Studiu introductiv”, în: *Apofegmele părinților deșertului. Patericul copt*, Ed. Humanitas, București, 2021, pp. 9–36.
169. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, „Despre Arhanghelul Mihail, angelofanii onirice și vindecări miraculoase în istoria Bisericii”, în: Mihai Himcinschi, Alexandru Agignoaei (ed.), *Direcții și teme de cercetare în teologia contemporană*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia (în curs de apariție).
170. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, „Îngerul protector al Cetății Eterne: o analiză critică asupra anghelofaniei de pe Moles Hadriani”, în: *Revista Ortodoxia*, XIII (2021), 1, pp. 64–85.
171. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, „On Dreams: between Neuropsychology and Theological Considerations”, în: *Revista Teologică*, XXXI (2022), 1, pp. 30–50.
172. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, „The Angel of Light in the Dark Ages: the Bond between Archangel Michael and Formation of European Civilization”, în: *Revista Teologică*, XXX (2021), 3, pp. 48–68.
173. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, „The Healing Dream in the Church History: a Pagan Heritage or a Solely Christian Practice?”, în: *International Journal of Orthodox Theology*, XIII (2022), 1, pp. 108–122.
174. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, „Visul taumaturgic în istoria Bisericii: o moștenire păgână sau o practică eminentamente creștină?”, în: Mihai Himcinschi, Alexandru Agignoaei (ed.), *Direcții și teme de cercetare în teologia contemporană*, vol. 1, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2022, pp. 239–251.
175. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, *Arhanghelul Mihail și istoria aparițiilor sale călăuzitoare: pe urmele unui înger călător în cultura și civilizația europeană*, Ed. Herald, București, 2021.
176. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, OLARU, Denisa-Greta, POPA-WAGNER, Aurel et alii, „Induced Coma, Brain Death, and Organ Transplantation”, în: *International Journal of Molecular Sciences*, XXIV (2022), 5744, pp. 1–15.
177. COLIȚĂ, Cezar-Ivan, RESTIAN, Prof. Univ. Adrian, ZĂGREAN, Prof. Univ. Leon, „Neuroteologia și dimensiunea moral-metafizică a vieții creștine”, în: *Ortodoxia*, XIII (2021), 2, pp. 118–139.
178. COLRAIN, Ian, NICHOLAS, Christian, BAKER, Fiona, „Alcohol and the Sleeping Brain”, în: *Handbook of Clinical Neurology*, CXXV (2014), pp. 415–431.
179. CONSTANTINOU, Stavroula, „Healing Dreams in Early Byzantine Miracle Collections”, în: Steven M. Oberhalm (ed.), *Dreams, Healing, and Medicine in Greece: from Antiquity to the Present*, Ashgate Publishing House, 2013, pp. 189–197.
180. CONSTANTINOU, Stavroula, „The Morphology of Healing Dreams: Dreams and Therapy in Byzantine Collections of Miracle Stories”, în: Christine ANGELIDI, George T. CALOFONOS (eds.), *Dreaming in Byzantium and Beyond*, Farnham, Ashgate Publishing House, 2014, pp. 21–34.
181. COSTACHE, Doru, „Stances on Sleep and Dreaming in the Athanasian Corpus”, în: *Phronema*, XXXI (2016), 1, pp. 1–24.

182. COWDIN, Nancy, KOBAYASHI, Ichori, MELLMAN, Thomas A., „Theta Frequency Activity during Rapid Eye Movement (REM) Sleep is Greater in People with Resilience versus PTSD”, în: *Experimental Brain Research*, CCXXXII (2014), 5, pp. 1479–1485.
183. COX MILLER, Patricia, *Dreams in Late Antiquity: Study in Imagination of a Culture*, Princeton University Press, 1994.
184. CSEPREGI, Ildiko, „Mysteries for the Uninitiated. The Role and Symbolism of the Eucharist in Miraculous Dream Healing”, în: I. Perczel, R. Forrai, G. Geréby (eds.), *The Eucharist in Theology and Philosophy: Issues of Doctrinal History in East and West from the Patristic Age to the Reformation*, Leuven University Press, Leuven, 2006, pp. 97–130.
185. CSEPREGI, Ildiko, „The Miracles of Saints Cosmas and Damian: Characteristics of Dream Healing”, în: *Annual of Medieval Studies at Central European University*, VIII (2002), pp. 89–123.
186. CSEPREGI, Ildiko, „Who Is behind Incubation Stories? The Hagiographers of Byzantine Dream-Healing Miracles”, în: Steven M. Oberhalm (ed.), *Dreams, Healing, and Medicine in Greece: from Antiquity to the Present*, Ashgate Publishing House, 2013, pp. 161–187.
187. CSEPREGI, Ildiko, *The Compositional History of Greek Christian Incubation Miracle Collections: Saint Thecla, Saint Cosmas and Damian, Saint Cyrus and John, Saint Artemios*, PhD Thesis, Central European University, Budapest, 2007.
188. CUVIOSUL PAISIE AGHIORITUL, *Cuvinte duhovnicești*, vol. 1, trad. ieroschim. Ștefan Nuțescu, Ed. Evanghelismos, București, 2003.
189. CYRULNIK, Boris, *Psihoterapia lui Dumnezeu: ce ne arată psihologia și neurologia despre efectul de reziliență al credinței*, Ed. Litera, București, 2018.
190. D'HERVEY DE SAINT-DENIS, Leon, *Visele și mijloacele de a le controla: observații practice*, trad. Laurențiu Malomfănean, Ed. Herald, București, 2019.
191. DADGOSTAR, Haleh, BASHARKHAH, Afsaneh, GHALEHBANDI, Mir Farhad et alii, „An Investigation on the Effect of Exercise on Insomnia Symptoms”, în: *International Journal of Preventive Medicine*, XIV (2023), p. 16.
192. DANG-VU, Thien Thanh, SCHABUS, Manuel, DESSEILLES, Martin et alii, „Neuroimaging of REM Sleep and Dreaming”, în: D. Barrett, P. McNamara (eds.), *The New Science of Dreaming: Biological Aspects*, vol. 1, Praeger Publishers, Westport, 2007, pp. 95–113.
193. DAVIES, Stephen J., *The Cult of Saint Thecla: A Tradition of Women's Piety in Late Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
194. DE BENEDICTIS, Alessandro, DUFFAU, Hugues, PARADISO, Beatrice et alii, „Anatomo-Functional Study of the Temporo-Parieto-Occipital Region: Dissection, Tractographic and Brain Mapping Evidence from a Neurosurgical Perspective”, în: *Journal of Anatomy*, CCXXV (2014), 2, pp. 132–151.
195. DE JAGER MEEZENBROEK, Eltica, GARSEN, Bert, VAN DEN BERG, Machteld et alii, „Measuring Spirituality as a Universal Human Experience: a Review of Spirituality Questionnaires”, în: *Journal of Religion and Health*, LI (2012), 2, pp. 336–354.
196. DELACROIX, Henri, „Sur la structure logique du rêve”, în: *Revue de Métaphysique et de Morale*, XII (1904), 6, pp. 921–934.
197. DELEHAYE, Hippolyte, „Les recueils antiques de miracles des saints”, în: *Analecta Bollandiana*, vol. 43, Bruxelles/Paris, 1925, pp. 5–85.
198. DELEHAYE, Hippolyte, *Les légendes grecques des saints militaires*, Librairie Alphonse Picard et Fils, Paris, 1909.
199. DELEHAYE, Hyppolite, *Les Légendes hagiographiques*, Bureaux de la Société des Bollandistes, Bruxelles, 1906.
200. DELEHAYE, Hyppolite, *Les origines du culte des martyrs*, 2 éd, Société des Bollandistes, Bruxelles, 1933.
201. DEMENT, William, „The Effect of Dream Deprivation”, în: *Science*, CXXXI (1960), pp. 1705–1707.
202. DEMENT, William, KLEITMAN, Nathaniel, „The Relation of Eye Movements during Sleep to Dream Activity: an Objective Method for the Study of Dreaming”, în: *Journal of Experimental Psychology*, LV (1958), 6, pp. 543–553.
203. DENG, Yaling, CHANG, Lei, YANG, Meng et alii, „Gender Differences in Emotional Response: Inconsistency between Experience and Expressivity”, în: *PLoS One*, XI (2016), 6, e0158666.
204. DESLAURIERS, Daniel, „Dreamwork in the Light of Emotional and Spiritual Intelligence”, în: *Journal of Advance Development*, IX (2000), pp. 105–122.
205. DIEHL, Charles, „Les mosaïques de Saint-Démétrius de Salonique”, în: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, LV (1911), 1, pp. 25–32.
206. DIKKER, Suzanne, WAN, Lu, Davidesco, Ido et alii, „Brain-to-Brain Synchrony Tracks Real-World Dynamic Group Interactions in the Classroom”, în: *Current Biology*, XXVI (2017), 9, pp. 1375–1380.
207. DIJK, D. J., CAJOCHEN, C., „Melatonin and the Circadian Regulation of Sleep Initiation, Consolidation, Structure, and the Sleep EEG”, în: *Journal of Biological Rhythms*, XII (1997), 6, pp. 627–635.
208. DODDS, E. R., *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge University Press, Cambridge/ New-York, 1965.
209. DÖLGER, Franz Joseph, LIETZMANN, Hans, *Reallexikon für Antike und Christentum*, vol. 1, Hiersemann Verlags, Stuttgart, 1950.
210. DOMES, Gregor, HEINRICHS, Markus, MICHEL, Andre et alii, „Oxytocin Improves Mind-Reading in Humans”, în: *Biological Psychiatry*, LXI (2007), 6, pp. 731–733.
211. DRESLER, Martin, WEHRLE, Renate, SPOORMAKER, Victor I. et alii, „Neural Correlates of Dream Lucidity Obtained from Contrasting Lucid versus Non-Lucid REM Sleep: A Combined EEG/fMRI Case Study”, în: *Sleep*, XXXV (2012), 7, pp. 1017–1020.
212. DUCHESNE, Louis, „Le sanctuaire d'Aboukir”, în: *Bulletin de la Société d'archéologie d'Alexandrie*, XII (1910), pp. 3–14.
213. DUFFIN, Jaclyn, *Medical Saints: Cosmas and Damian in a Postmodern World*, Oxford University Press, New York, 2013.
214. DUFFY, John, BOURBOUHAKIS, Emanuel, „Five Miracles of St. Menas”, în: John W. Nesbitt (ed.), *Byzantine Authors: Literary Activities and Preoccupations*, Brill Press, Leiden/ Boston, 2003, pp. 65–81.
215. DUFFY, John, *The Miracles of Cyrus and John: New Old Readings from the Manuscript*, in: *Illinois Classical Studies*, XII (1984), 1, pp. 169–177.

216. DULAËY, Martine, *Le rêve dans la vie et la pensée de Saint Augustin*, Institut d'Etudes Augustiniennes, Paris, 1973.
217. DULCAN, Dumitru Constantin, *Inteligența materiei*, ediția a III-a, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2009.
218. DULCAN, Dumitru Constantin, *Mintea de dincolo: sinteza și explicația experiențelor morții clinice*, ed. a II-a, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015.
219. EDELSTEIN, Emma, EDELSTEIN, Ludwig, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1945.
220. EFTHYMADES, Stephanos, „A Day and Ten Months in the Life of a Lonely Bachelor: The Other Byzantium in Miracula S. Artemii 18 and 22”, în: *Dumbarton Oaks Papers*, LVIII (2004), pp. 1–26.
221. EISER, Alan S., „Physiology and Psychology of Dreams”, în: *Seminars in Neurology*, XXV (2005), 1, pp. 97–105.
222. ELIADE, Mircea, *Mituri, vise și mistere*, trad. Maria Ivănescu, Cezar Ivănescu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998.
223. ELLIS, Havelock, *The World of Dreams*, Houghton Mifflin Company, Boston/ New York, 1922.
224. ERLACHER, Daniel, SCHREDL, Michael, STRUMBRY, Tadas, „Frequency of Lucid Dreams and Lucid Dream Practice in German Athletes”, în: *Imagination Cognition and Personality*, XXXI (2011), 3, pp. 237–247.
225. EVERITT, Hazel, BALDWIN, David, STUART, Beth et alii, „Antidepressants for Insomnia in Adults”, în: *Cochrane Database of Systematic Review*, V (2018), CD010753.
226. FINNEY, Paul Corbey (ed.), *The Eerdmans Encyclopedia of Early Christian Art and Archaeology*, William B. Eerdmans Publishing House, Grand Rapids (Michigan), 2016.
227. FISHER, Charles C., BYRNE, Joseph, EDWARDS, Adele, „A Psychophysiological Study of Nightmares”, în: *Journal of American Psychoanalytic Association*, XVII (1970), pp. 747–782.
228. FOUCAULT, Marcel, *Le rêve: études et observations*, Felix Alcan (ed.), Paris, 1906.
229. FRANCOIS, Bernard, STERNBERG, Esther M., FEE, Elizabeth, „The Lourdes Medical Cures Revisited”, în: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, XLIX (2014), 1, pp. 135–162.
230. FRANK, Jan, „Clinical Survey and Results of 200 Cases of Prefrontal Leucotomy”, în: *Journal of Mental Science*, XCII (1946), 388, pp. 497–508.
231. FREUD, Sigmund, „Despre interpretarea viselor”, în: *Opere esențiale*, vol. 2, trad. Roxana Melnicu, Ed. Trei, București, 2009.
232. FREUD, Sigmund, „Dreams and Telepathy”, în: *The Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud*, transl. James Strachey, Anna Freud, Hogarth Press, London, 1962, pp. 197–220.
233. FREUD, Sigmund, *Despre vis*, trad. Daniela Ștefănescu, Ed. Trei, București, 2021.
234. FUNKHOUSER, Art, „The Effects of Near-Death Experiences on Dreaming: A Pilot Study”, în: *International Journal of Dream Research*, XIV (2021), 2, pp. 320–322.
235. G. HADJIGEORGIOU, E. NIKOLAOU, S. GOLPHINOPOULOS, et alii, „Saint Hieromartyr Theron Bishop of Ancient Kition, Cyprus, Healer of Kidney Pains”, în: *Archives of Hellenic Medicine*, XXXVII (2020), 2, pp. 263–266.
236. GALLUP JR., George, PROCTOR, William, *Adventures in Immortality: A Look beyond the Threshold of Death*, McGraw-Hill, New York, 1982.
237. GANDHI, Mustafa H., EMMADY, Prabhu D., „Physiology, K Complex”, în: *StatPearls Publishing*, 8 mai 2022, <PMID: 32491401>, 1 martie 2023.
238. GAO, Shan, „A Primary Quantum Model of Telepathy”, în: *The Parapsychological Association Convention. Proceedings of Presented Papers* (2004), pp. 413–421.
239. GARCIA, Sara Valenciam BRISCHOUX, Frédéric, CLÉMENT, Olivier, et alii, „Ventromedial Medulla Inhibitory Neuron Inactivation Induces REM Sleep without Atonia and REM Sleep Behavior Disorder”, în: *Nature Communications*, IX (2018), 504, pp. 1–11.
240. GASCOU, Jean, „Les origines du culte des saints Cyr et Jean”, în: *Analecta Bollandiana*, CXXV (2006), 2, pp. 1–35.
241. GEARY, Patrick, JEARITZ, Gerhard, KLANICZAY, Gábor (eds.) *The Oldest Legend: Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*, transl. Ildiko Csepregi, Clifford Flanigan, Louis Perraud, Central European University Press, Budapest/ New York, 2018.
242. GHERGHEL, Valeriu, „Experiențe onirice în Antichitatea târzie: visul Sfântului Ieronim (Oniric Experiences in Late Antiquity: The Dream of Saint Jerome)”, în: *Philologica Jassyensis*, XI (2015), 2, pp. 165–171.
243. Ghibellini, Romain, MEIER, Beat, „The Hypnagogic State: A Brief Update”, în: *Journal of Sleep Research*, XXXII (2023), 1, e13719.
244. GIDE, André, „Pages de journal”, în: *La Nouvelle Revue Française*, 1937, XXV (1937), 283, pp. 538–549.
245. GIDE, André, *Journals: 1928-1939*, vol. 3, transl. Justin O'Brien, University of Illinois Press, Urbana/ Chicago, 2000.
246. GIESCHEN, Charles A., *Angelomorphic Christology: Antecedents & Early Evidence*, Brill Press, Leiden/ New York/ Köln, 1998.
247. GIURESCU, Constantin C., *Istoria românilor: din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, vol. 1, ediția a VI-a, Ed. All, București, 2019.
248. GOLEMAN, Daniel, *Inteligența emoțională*, trad. Irina-Margareta Nistor, Ed. Curtea Veche, București, 2001.
249. GOSHGARIAN, Rachel, „The Arm of St. Thecla between Armenia and Aragon: Bodilessness, Placelessness, Diplomacy, and the Reliquary Trade”, în: Suzan Yalman, A. Hilâl Uğurlu (eds.), *Sacred Spaces and Urban Networks*, Anamed: Research Center for Anatolian Civilizations, Istanbul, 2019, pp. 129–146.
250. GOTTESMANN, Claude, „The Involvement of Noradrenaline in Rapid Eye Movement Sleep Mentation”, în: *Frontiers in Neurology*, II (2011), 81, pp. 1–10.
251. GOTTLIEB, Daniel J., ELLENBOGEN, Jeffrey M., BIANCHI, Matt T. et alii, „Sleep Deficiency and Motor Vehicle Crash Risk in the General Population: a Prospective Cohort Study”, în: *BMC Medicine*, XVI (2018), 1, p. 44.
252. GRAF, Fritz, „Dangerous Dreaming: the Cristian Transformation of Dream Incubation”, în: *Archiv für Religionsgeschichte*, XV (2013), 1, pp. 117–142.
253. GRAF, Fritz, *Roman Festivals in the Greek East: From the Early Empire to the Middle Byzantine Era*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

254. GRAU, Carles, GINHOUS, Romuald, RIERA, Alejandro et alii, „Conscious Brain-to-Brain Communication in Humans Using Non-invasive Technologies”, în: *Plos One*, IX (2014), 8, e105225.
255. GREEN, Celia, MCCREERY, Charles, *Lucid Dreaming: the Paradox of Consciousness during Sleep*, Routledge Press, New York, 1994.
256. GREYSON, Bruce, „The Near-Death-Experience Scale: Construction, Reliability and Validity”, în: *Journal of Nervous and Mental Disease*, CLXXI (1983), pp. 369–375.
257. GREYSON, Bruce, „Varieties of Near-Death-Experience”, în: *Psychiatry*, LVI (1993), pp. 390–399.
258. GREYSON, Bruce, „Western Scientific Approaches to Near-Death Experiences”, în: *Humanities*, IV (2015), pp. 775–796.
259. GRIFFITH, Linda J., „Near-Death Experiences and Psychotherapy”, în: *Psychiatry Edgmont*, VI (2009), pp. 35–42.
260. GRIGORIOU-IOANNIDOU, Martha, *Un remarque sur le récit des miracles de Saint Démétrius*, Comité national grec des études du sud-est européen, Athens, 1987, pp. 3–15.
261. GROSSMANN, Peter, „Late Antique Christian Incubation Centres in Egypt”, în: Hugo Brandenburg, Stefan Heid, Christoph Marksches (eds.), *Salute e guarigione nella tarda antichità: atti della giornata tematica dei Seminari di archeologia cristiana*, Pontificio istituto di archeologia cristiana, Città del Vaticano, 2007, pp. 125–140.
262. GROSSMANN, Peter, „The Pilgrimage Center of Abu Mina”, în: *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt*, Brill, Leiden/ Boston, 1998, pp. 281–302.
263. GUO, X., ZHENG, L., WANG, J. et alii, „Epidemiological Evidence for the Link between Sleep Duration and High Blood Pressure: a Systematic Review and Meta-analysis”, în: *Sleep Medicine*, XIV (2013), 4, pp. 324–332.
264. GUȚU, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, București, Edit. Humanitas, 2012.
265. GUY, Laurie, „Naked Baptism in the Early Church: the Rhetoric and the Reality”, în: *The Journal of Religious History*, XXVII (2003), 2, pp. 133–142.
266. HALDON, John, „The *Laudatio Therapontis*: a Neglected Source of the Later Seventh or Early Eighth Centuries”, în: H. Amirav, B. ter Haar Romeny (eds.), *From Rome to Constantinople: Studies in Honour of Averil Cameron*, Leuven/ Paris, 2007, pp. 263–278.
267. HALL, Kathryn T., LOSCALZO, Joseph, KAPTCHUK, Ted J., „Genetics and the Placebo Effects: the Placebome”, în: *Trends in Molecular Medicine*, XXI (2015), 5, pp. 285–294.
268. HAMILTON, Mary, *Incubation. The Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*, W. C. Henderson (ed.), London, 1906.
269. HANSON, J. W., *An Urban Geography of the Roman World, 100 B.C. to A. D. 300*, PhD Thesis, University of Oxford, Wolfson College - Oxford, 2016.
270. HARALDSON, Erlendur, GISSURARSON, Loftur, „Does Geomagnetic Activity Effect Extrasensory Perception?”, în: *Personality and Individual Difference*, VIII (1987), 5, pp. 745–747.
271. HARRIS, Jonathan, *Constantinopol: capitala Bizanțului*, trad. Mihai Moroiu, Ed. Baroque Books & Arts, București, 2020.
272. HART, Gerald D., „Asclepius: God of Medicine”, în: *Canadian Medical Association Journal*, XCII (1965), pp. 232–236.
273. HARTMAN, David, ZIMBEROFF, Diane, „REM and Non-REM Dreams: Dreaming without a Dreamer”, în: *Journal of Heart-Centered Therapies*, XV (2012), 2, pp. 27–52.
274. HAUSHERR, Irénée, *Numele lui Hristos și căile rugăciunii: invocarea neîncetată a lui Dumnezeu ca practică spirituală*, trad. Mihai Valentin Vladimirescu, adnotări Cezar-Ivan Coliță, Ed. Herald, București, 2022.
275. HERRERO, Nerea L., GALLO, Francisco T., GASCA-ROLÍN, Miguel et alii, „Spontaneous and Induced Out-Of-Body Experiences during Sleep Paralysis: Emotions, "AURA" Recognition, and Clinical Implications”, în: *Journal of Sleep Research*, XXXII (2023), 1, e13703.
276. HIGGINS, Sabrina C., „St. Thecla and the Art of Her Pilgrims: Towards an Autonomous Feminine Aesthetic Praxis”, în: *Journal of the Canadian Society for Coptic Studies*, XI (2019), pp. 65–80.
277. HOBSON, J. Allan, STICKGOLD, Robert, PACE-SCHOTT, Edward F., „The Neuropsychology of REM Sleep Dreaming”, în: *NeuroReport*, IX (1998), pp. R1–R14.
278. HOBSON, John Allan, „REM Sleep and Dreaming: towards a Theory of Protoconsciousness”, în: *Nature*, X (2009), pp. 803–813.
279. HOBSON, John Allan, MCCARLEY, Robert, „The Brain as a Dream State Generator: an Activation-Synthesis Hypothesis of Dream Process”, în: *The American Journal of Psychiatry*, CXXXIV (1977), 12, pp. 1335–1348.
280. HOEL, Erik, „The Overfitted Brain: Dreams Evolved to Assist Generalization”, în: *Patterns*, II (2021), pp. 1–15.
281. HÖHN, Christopher, SCHMID, Sarah R., PLAMBERGER, Christina P. et alii, „The Impact of Smartphone Use and Short-Wavelength Light during the Evening on Circadian Rhythm, Sleep and Alertness”, în: *Clocks and Sleep*, III (2021), pp. 66–86.
282. HOLIDAY, Ryan, *Obstacolul este calea: arta străveche de a transforma încercările în reușite*, trad. Dragoș Tudor, Ed. Seneca, București, 2017.
283. HOLLAND, Tom, *Creștinismul: istoria unei idei și a modului în care aceasta ne-a modelat lumea*, trad. Georgiana Harghel, Ed. Litera, București, 2022.
284. HOLZINGER, Brigitte, SALETU, Bernd, KOLSCH, Gerhard, „Cognitions in Sleep: Lucid Dreaming as an Intervention for Nightmares in Patients With Posttraumatic Stress Disorder”, în: *Frontiers in Psychology*, XI (2020), 1826, pp. 1–7.
285. HOSHINO, Katsumasa, PASQUALINI, Juliana Campregher, D'OLIVEIRA, Érika Pessanha et alii, „Is Sleep Deprivation Involved in Domestic Violence?”, în: *Sleep Science*, II (2009), 1, pp. 14–20.
286. HOSS, Robert J., „Content Analysis on the Potential Significance of Color in Dreams: a Preliminary Investigation”, în: *International Journal of Dream Research*, III (2010), 1, pp. 80–90.
287. HOSS, Robert, „Neuropsychology of Dreaming: Studies and Observations Dreaming and Sleep States” (2014), pp. 1–18.
288. HOSSEINI, Ehsan, „Brain-to-Brain Communication: the Possible Role of Brain Electromagnetic Fields (as a Potential Hypothesis)”, în: *Helyon*, VII (2021), 3, pp. 1–9.

289. HOURAN, J., LANGE, R., „Modeling Precognitive Dreams as Meaningful Coincidences”, în: *Psychological Reports*, LXXXIII (1998), 3, pp. 1411–1414.
290. HU, Peter, STYLOS-ALLAN, Melinda, WALKER, Matthew, „Sleep Facilitates Consolidation of Emotional Declarative Memory”, în: *Psychological Science*, XVII (2006), 10, pp. 891–898.
291. HYLEN, Susan E., „The Domestication of Saint Thecla: Characterization of Thecla in the Life and Miracles of Saint Thecla”, în: *Journal of Feminist Studies in Religion*, XXX (2014), 2, pp. 5–21.
292. IAȚCU, Ioan, „Un exemplu al devotamentului față de Dumnezeu și împărat: bazilica Sf. Cosma și Damian de la Bizone (Cavarna, Bulgaria)”, în: *Cercetări istorice*, XXIV–XXVI (2010), pp. 123–135.
293. INFANTE, Jose Rafael, TORRES-AVISBAL, Miguel, PINEL, Pilar et alii, „Catecholamine Levels in Practitioners of Transcendental Meditation Technique”, în: *Physiology and Behavior*, LXXII (2001), 1–2, pp. 141–146.
294. IONIȚĂ (coord.), Pr. Prof. Dr. Viorel, *Istoria Universală Bisericească*, vol. 1, Ed. Basilica, București, 2021.
295. IRWIN, Harvey J., „Out-of-Body Experience in the Blind”, în: *Journal of Near-Death Studies*, VI (1987), 1, pp. 53–60.
296. IRWIN, Harvey J., „Out-of-the-Body-Experiences and Dream Lucidity: Empirical Perspectives”, în: Jayne Gackenbach, Stephen LaBerge (eds.), *Conscious Mind, Sleeping Brain: Perspectives on Lucid Dreaming*, Springer, Boston/ Leiden, 1988, pp. 353–371.
297. JACOBSON, Allan, KALES, Anthony, LEHMAN, Dietrich, „Somnambulism: All Night Electroencephalographic Studies”, în: *Science*, CXLVIII (1965), pp. 975–977.
298. JANIN, Raymond, *Constantinople Byzantine. Developpement Urbain et Repertoire Topographique*, Institut Français d'études Byzantines, Paris, 1964.
299. JANIN, Raymond, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siege de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, 2ème éd, Institut français d'études byzantines, Paris, 1969.
300. JANSSEN-FRÖJMARK, Markus, ALFONSSON, Sven, BOHMAN et alii, „Paradoxical Intention for Insomnia: A Systematic Review and Meta-analysis”, în: *Journal of Sleep Research*, XXXI (2022), 1, e16464.
301. JIANG, Linxing, STOCO, Andrea, LOSEY, Darby M. et alii, „Brain-Net: a Multiperson Brain-to-Brain Interface for direct Collaboration between Brains”, în: *Scientific Reports*, IX (2019), 1, pp. 1–11.
302. JOHNSON, Scott Fitzgerald, *Life and Miracles of Thekla: A Literary Study*, Harvard University Press, Cambridge (M. A.)/ London, 2006.
303. JOUVET, M., MICHEL, M. F., „Electromyographic Correlations of Sleep in the Chronic Decorticate and Mesencephalic Cat”, în: *Comptes rendus des séances de la Société de Biologie et de ses filiales*, CLIII (1959), pp. 422–425.
304. JOUVET, Michel, „Paradoxical Sleep as a Programming System”, în: *Journal of Sleep Research*, VII (1998), 7, pp. 1–5.
305. JOVIĆ, Nebojša J., THEOLOGOU, Marios, „The Miracle of the Black Leg: Eastern Neglect of Western Addition to the Hagiography of Saints Cosmas and Damian”, în: *Acta Medico-Historica Adriatica*, XIII (2015), 2, pp. 329–344.
306. JUNG, Carl Gustav, *Amintiri, vise și reflecții consemnate de Aniela Jaffe*, trad. Daniela Ștefănescu, Ed. Humanitas, București, 2020.
307. JUNG, Carl Gustav, *Analiza viselor*, trad. introd. note Jean Chiriac, Ed. Aropa, București, 1998.
308. JUNG, Carl Gustav, *Psihologia religiei vestice și estice*, trad. Viorica Nișcov, Ed. Trei, București, 2010.
309. JUNG, Gustav, *Synchronicity: an Acausal Connecting Principle*, transl. R. F. Hull, Princeton University Press, 1973.
310. KAAS, John H., *Topographic Maps are Fundamental to Sensory Processing*, în: *Brain Research Bulletin* XLIV (1997), pp. 107–112.
311. KAPLAN, Michel, „Le miracle est-il nécessaire au saint byzantin? Le miracle est-il nécessaire au saint byzantin?”, în: Denise Aigle (ed.), Brepols Publishers, Paris/ Turnhout, 2000, pp. 167–196.
312. KAPLAN, Michel, „Une hôtesse importante de l'église Saint-Jean-Baptiste de l'Oxeia à Constantinople: Fébronie”, în: *Byzantine Religious Culture: Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, D. Sullivan, E. A. Fisher, S. Papaioannou (eds.), Brill Press, Leiden/ Boston, 2011, pp. 31–52.
313. KARASHIMA, A., KATAYAMA, N., NAKAO, M., „Enhancement of Synchronization between Hippocampal and Amygdala Theta Waves Associated with Pontine Wave Density”, în: *Journal of Neurophysiology*, CIII (2010), 5, pp. 2318–2325.
314. KESKIAHO, Jesse, „Dreams and Apparitions: Patristic Idea and Their Reception”, în: *Dreams and Visions in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, pp. 76–136.
315. KHALEDI-PAVEH, Benham, MAAZINEZHAD, Soroush, REZAIE, Leeba, „Treatment of Chronic Insomnia with Atypical Antipsychotics: Results from a Follow-Up Study”, în: *Sleep Science*, XIV (2021), 1, pp. 27–32.
316. KINGSLEY, Peter, *In the Dark Places of Wisdom*, Golden Sufi Center, Iverness, 1999.
317. KIRSCHVINK, Joseph L., KOBAYASHI-KIRSCHVINK, Atsuko, DIAZ- RICCI, Juan C. et alii, „Magnetite in Human Tissues: a Mechanism for the Biological Effects of Weak ELF Magnetic Fields”, în: *Bioelectromagnetics*, XIII (1992), 1, pp. 101–113.
318. KLANICZAY, Gábor, „Dreams and Visions in Medieval Miracle Accounts”, în: William A. CHRISTIAN, Gábor KLANICZAY (eds.), *The Vision Thing. Studying Divine Interventions*, Collegium Budapest, Budapest, 18, 2009, pp. 147–170.
319. KLANICZAY, Gábor, „Healing with Certain Conditions: The Pedagogy of Medieval Miracles”, în: *Journal of Medieval and Humanistic Studies*, XIX (2010), pp. 235–248.
320. KNIPP, David, „The Chapel of Physicians at Santa Maria Antiqua”, în: *Dumbarton Oaks Papers*, LVI (2002), pp. 1–23.
321. KOLLAR, E. J., „Psychological, Psychophysiological, and Biochemical Correlates of Prolonged Sleep Deprivation”, în: *American Journal Psychiatry*, CXXVI (1969), pp. 488–497.
322. KONDIELLA, Daniel, DREIER, Jens P., OLSEN, Markus Harboe, „Prevalence of Near-Death Experience in People with and without REM Sleep Intrusion”, în: *PeerJ Hubs*, XXVII (2019), 7, e7585.

323. KONDZIELLA, Daniel, OLSEN, Markus Harboe, LEMALE, Coline et alii, „Migraine Aura, a Predictor of Near-Death Experiences in a Crowdsourced Study”, în: *PeerJ*, VII (2019), e8202.
324. KONOPKA, Lukas M., „Near Death Experience: Neuroscience Perspective”, în: *Croatian Medical Journal*, LVI (2015), 4, pp. 392–393.
325. KOOPMANS, Rachel, „Visions, Reliquaries, and the Image of Becket's Shrine in the Miracle Windows of Canterbury Cathedral”, în: *Gesta*, LIV (2015), 1, pp. 37–57.
326. KOVALZON, V. M., TSIBULSKY, V. L., „REM-Sleep Deprivation, Stress and Emotional Behavior in Rats”, în: *Behavioral Brain Research*, XIV (1984), pp. 235–245.
327. LA, Alice L., WALSH, Christine M., NEYLAN, Thomas C. et alii, „Long-Term Trazodone Use and Cognition: A Potential Therapeutic Role for Slow-Wave Sleep Enhancers”, în: *Journal of Alzheimer's Disease*, LXVII (2019), 3, pp. 911–921.
328. LABERGE, Stephen, *Lucid Dream: the Power of Being Awake in Your Dreams*, Ballantine Books, New York, 1985, pp. 1–21.
329. LAKE, James, „The Near-Death Experience (NDE) as an Inherited Predisposition: Possible Genetic, Epigenetic, Neural and Symbolic Mechanisms”, în: *Medical Hypotheses*, CXXVI (2019), pp. 135–148.
330. LAMPADA, Despoina, „The Cult of Martyrs and Politics of Sainthood in Patriarch Cyril's Alexandria”, în: M. FERRARI (ed.), *Saints and the City*, FAU University Press, 2015, pp. 53–72.
331. LAPINA, Elizabeth, „Demetrius of Thessaloniki: Patron Saint of Crusaders”, în: *Viator*, XL (2009), 2, pp. 93–112.
332. LAROCHE, Michel, *Calea tăcerii conform tradiției Sfinților Părinți*, trad. Adina Mihaela Eros, Ed. Meteor Publishing, București, 2019.
333. LASCARATOS, John, „Miraculous Ophthalmological Therapies in Byzantium”, în: *Documenta Ophthalmologica*, LXXXI (1992), 145–152.
334. LASCAROV-MOLDOVEANU, Alexandru, *Viețile sfinților*, vol. 6, Ed. Artemis, București, 1992.
335. LĂZĂRESCU, Mircea, „Sindromul depersonalizării și depersonalizarea disociativă: abordare fenomenologică evoluționistă”, în: *Psihopatologie*, XII (2016), 44, pp. 10–23.
336. LE GOFF, Jacques, *Imaginarul medieval*, trad. Marina Rădulescu, Ed. Meridiane, București, 1991.
337. LEEMANS, Johan, „Individualization and the Cult of the Martyrs: Examples from Asia Minor in the Fourth Century”, în: J. Rüpke (ed.), *The Individual in the Religions of the Ancient Mediterranean*, Oxford, 2013, pp. 187–212.
338. LEVITAN, Lynne, LABERGE, Stephen, GARCIA, Donald J., ZIMBARDO, Philip G., „Out-of-Body-Experiences Dreams, and REM Sleep”, în: *Sleep and Hypnosis*, I (1999), 3, pp. 186–196.
339. LIBET, Benjamin, „Reflections on the Interaction of the Mind and Brain”, în: *Progress in Neurobiology*, LXX (2006), pp. 322–326.
340. LIEU, Samuel N. C., Samuel N. C. LIEU, „From Villain to Saint and Martyr. The Life and After-Life of Saint Artemius (and Febronia) in Constantinople”, în: *Byzantine and Modern Greek Studies*, XX (1996), 1, pp. 56–76.
341. LINARDOU, Kallirro, „A Resting Place for the First of the Angels: The Michaelion at Sosthenion”, în: *Byzantium 1180–1204: The Sad Quarter of a Century?*, Alicia Simpson (ed.), Athens, 2015, pp. 245–259.
342. LIPPI, D., „The Transplant of the White Man's Leg: a Novel Representation of Cosma and Damian's Miracle”, în: *International Journal of Immunopathology and Pharmacology*, XXII (2009), 2, pp. 517–520.
343. LIU, Yang, XU, Xiaomin, DONG, Meie et alii, „Treatment of Insomnia with Tricyclic Antidepressants: a Meta-Analysis of Polysomnographic Randomized Controlled Trials”, în: *Sleep Medicine*, XXXIV (2017), pp. 126–133.
344. LOEWI, Otto, „An Autobiographical Sketch”, în: *Perspectives in Biology and Medicine*, IV (1960), 1, pp. 3–25.
345. LONG, Jeffrey, PERRY, Paul, *Dumnezeu și viața de apoi: noi dovezi tulburătoare despre Dumnezeu și experiențele din vecinătatea morții*, trad. George Arion, Ed. Humanitas, București, 2022.
346. LÓPEZ-SALVÁ, Mercedes, „Afecciones orquílicas y curaciones oníricas en el templo del Precursor de Oxeia: contribución a la historia de la medicina”, în: *Revista de estudios bizantinos y neogriegos*, XVII (1996), pp. 21–40.
347. LÓPEZ-SALVÁ, Mercedes, „Los thaumata de Basilio de Seleucia”, în: *Cuadernos de Filología Clásica* (1972–1973), pp. 215–319.
348. LUCEY, Stephen J., „Art and Socio-Cultural Identity in Early Medieval Rome: The Patrons of Santa Maria Antiqua”, în: Eamon O'Carraighin, Carol Newuman de Vegvar (eds.) *Roma Felix: Formation and Reflections of Medieval Rome*, Routledge, London/ New York, 2016, pp. 139–158.
349. MACCAFFREY, James, „Basil of Seleucia”, în: Charles Herberman (ed.), *Catholic Encyclopedia*, vol. 2, Robert Appleton Company, New York, 1907, p. 330.
350. MAGDALINO, Paul, „The Historiography of Dreaming in Medieval Byzantium”, în: Christine Angelidi, George T. Calofonos (eds.), *Dreaming in Byzantium and Beyond*, Farnham, Ashgate Publishing House, 2014, pp. 125–144.
351. MAINIERI, Greta, MARANCI, Jean-Baptiste, CHAMPETIER, Pierre et alii, „Are Sleep Paralysis and False Awakenings Different from REM Sleep and from Lucid REM Sleep? A Spectral EEG Analysis”, în: *Journal of Clinical Sleep Medicine*, XVII (2020), 4, pp. 1–26.
352. MALAMUT, Elisabeth, *Sur la route des saints byzantins*, Centre National de Recherche Scientifique, Paris, 1993.
353. MANGO, Cyril, „On the Cult of Saints Cosmas and Damian at Constantinople”, în: *Thumiana à la mémoire de Laskarina Boura*, vol. 1, Athens, 1994, pp. 189–192.
354. MANGO, Cyril, „On the History of the Templon and the Martyrion of St. Artemios at Constantinople”, în: *Zograf* (1979), pp. 40–43.
355. MANGO, Cyril, „St. Michael and Attis”, în: *Deltion tes Christianikes Archaialogikes Hetaireias*, XII (1984), 4, pp. 39–62.
356. MAQUET, Pierre, PETERS, Jean-Marie, AERTS, Joel et alii, „Functional Neuroanatomy of Human Rapid-Eye-Movement Sleep and Dreaming”, în: *Nature*, CCCLXXXIII (1996), pp. 163–166.
357. MARAVAL, Pierre, „Fonction pédagogique de la littérature hagiographique d'un lieu de pèlerinage: l'exemple des Miracles de Cyr et Jean”, în: *Hagiographie, culture et sociétés (IVe-XIIe siècles)*, Actes du Colloque organisé à

- Nanterre et à Paris (2-5 mai 1979), Paris, 1981, pp. 383–397.
358. MARAVAL, Pierre, „The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East”, în: *Dumbarton Oaks Papers*, LVI (2002), pp. 63–74.
 359. MARAVAL, Pierre, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient: Histoire et géographie de origins à la conquête arabe*, Les Éditions du CERF, Paris, 1985.
 360. MARINESCU, Gheorghe, *Lourdes și Maglavit*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1936.
 361. MARKIDES, Kyriacos C., *Darurile deșertului: calea uitată a spiritualității creștine*, trad. Anca Irina Ionescu, Ed. Herald, București, 2021, pp. 245–265.
 362. MARTIN, Joshua M., ANDRIANO, Danyal Wainstein, MOTA et alii, „Structural Differences between REM and non-REM Dream Reports Assessed by Graph Analysis”, în: *PLoS ONE*, XV (2020), 7, pp. 1–20.
 363. MARZANO, Christina, FERRARA, Michele, MAURO, Federica et alii, „Recalling and Forgetting Dreams: Theta and Alpha Oscillations during Sleep Predict Subsequent Dream Recall”, în: *The Journal of Neuroscience*, XXXI (2011), 18, pp. 6674–6683.
 364. MASON, Lynne J., ORME-JOHNSON, David W., „Transcendental Consciousness Wakes Up in Dreaming and Deep-Sleep”, în: *International Journal of Dream Research*, III (2010), 1, pp. 28–32.
 365. MAURY, Alfred, *Le sommeil et les rêves*, Didier et Cie, Paris, 1861.
 366. MCCOY, Alli N., TAN, Siang Yong, „Otto Loewi (1873–1961): Dreamer and Nobel Laureate”, în: *Singapore Medical Journal*, LV (2014), 1, pp. 3–4.
 367. McDONALD, Matthew, WEARING, Stepen, PONTING, Jess, „The Nature of Peak Experience in Wilderness”, în: *The Humanistic Psychologist*, XXXVII (2009), pp. 370–385.
 368. MCFADDEN, Johnjoe, „The Conscious Electromagnetic Information (Cemi) Field Theory. The Hard Problem Made Easy?”, în: *Journal of Consciousness Studies*, IX (2002), 8, pp. 45–60.
 369. MCGUCKIN, Pr. John Anthony, *Dicționar de teologie patristică*, trad. Dragoș Dăscă, Ed. Doxologia, Iași, 2014.
 370. McNAMARA, Patrick, *The Neuroscience of Sleep and Dreams*, Cambridge University Press, Cambridge/ New York, 2019.
 371. MEIER, C. A., *Healing Dream and Ritual: Ancient Incubation and Modern Psychotherapy*, Daimon Verlag, Einsiedeln (Switzerland), 1989.
 372. MERRITT, J. M., STICKGOLD, R., PACE-SCHOTT, E. F. et alii, „Emotion Profiles in the Dreams of Men and Women”, în: *Consciousness and Cognition*, III (1994), pp. 46–60.
 373. MITU, Sorin, „Pentru o istorie a viselor românești: probleme ale cercetării, surse și tipologie”, în: *Analele Banatului*, XXI (2013), pp. 431–436.
 374. MOCEANU, Ovidiu, *Visul și împărăția: elemente de teologie a visului*, Ed. Egumenița, Galați, 1998.
 375. MODESTO-LOWE, Vania, HARABASZ, Agata, WALKER, Sophia, „Quetiapine for Primary Insomnia: Consider the Risks”, în: *Cleveland Clinic Journal of Medicine*, LXXXVIII (2021), 5, pp. 286–294.
 376. MOGA, Iulian, „Sharing the Will of Gods: Angels and Oracles in Roman Imperial Anatolia”, în: *Chaos e Kosmos*, XIV (2013), pp. 1–16.
 377. MOLDOVEANU, Pr. Prof. Dr. Ioan, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650-1863)*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
 378. MONTAGNA, P., LIGUORI, R., ZUCCONI, M. et alii, „Physiological Hypnic Myoclonus”, în: *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, LXX (1988), pp. 172–176.
 379. MONTESERRAT, Dominic, „Pilgrimage to the Shrine of SS. Cyrus and John at Menouthis in Late Antiquity”, în: David Frankfurter (ed.), *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt*, Brill, Leiden/ Boston, 1998, pp. 257–281.
 380. MONTICINI, Francesco, „The Inner Source of Dreams: Synesius of Cyrene's Reception in the Palaiologan”, în: Bronwen Neil, Eva Anagnostou-Laoutides (eds.), *Dreams, Memory and Imagination in Byzantium*, Brill Publishing House, Leiden/ Boston, 2018, pp. 82–95.
 381. MONTGOMERY, I., OSWALD, I., MORGAN, K. et alii, „Trazodone Enhances Sleep in Subjective Quality but Not in Objective Duration”, în: *British Journal of Clinical Pharmacology*, XVI (1983), 2, pp. 139–144.
 382. MOODY, Raymond A., „Getting Comfortable With Death & Near-Death Experiences: Near-Death Experiences: An Essay in Medicine & Philosophy”, în: *Missouri Medicine*, CX (2013), 5, pp. 368–371.
 383. MOODY, Raymond A., *Viață după viață. Investigarea unui fenomen: supraviețuirea dincolo de moartea corpului fizic*, trad. Cristian Hanu, Ed. Adevăr Divin, Brașov, 2016.
 384. MORRIS, Rosemary, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118*, Cambridge University Press, 1995.
 385. MOTA-ROLIM, Sergio A., BULKELEY, Kelly, CAMPANELLI, Stephany et alii, „The Dream of God: How Do Religion and Science See Lucid Dreaming and Other Conscious States During Sleep?”, în: *Frontiers in Psychology*, XI (2020), 555731, pp. 1–9.
 386. MUIR, Carolyn, „A Study in Iconography: Saint Catherine of Alexandria”, în: *Religion, Literature and Arts Project: Conference Proceedings of the Australian International Conference* (1996), pp. 272–280.
 387. MURZYN, Eva, „Do We Only Dream in Colour? A Comparison of Reported Dream Colour in Younger and Older Adults with Different Experiences of Black and White Media”, în: *Consciousness and Cognition*, XVII (2008), 4, pp. 1228–1237.
 388. NAKAYAMA, Don K., „Saints Cosmas and Damian and the Traditions of Faith and Charity in Medicine”, în: *The American Surgeon*, LXXXVIII (2022), 12, pp. 2781–2783.
 389. NARRO, Ángel, „The Portrait of Seleukeia in the Miracles of Saint Thekla”, în: A. de Francisco, D. Hernández, S. Torres (eds.), *New Perspectives on Late Antiquity in the Eastern Roman Empire*, Newcastle upon Tyne, 2014, pp. 64–80.
 390. NAUSIEDA, Paul A., WEINER, William, KAPLAN, Linda R. et alii, „Sleep Disruption in the Course of Chronic Levodopa Therapy: an Early Feature of the Levodopa Psychosis”, în: *Clinical Neuropharmacology*, V (1982), 2, pp. 183–194.
 391. NEIDER, Michelle, PACE-SCHOTT, Edward F., FORSELIUS, Erica, PITTMAN, Brian, MORGAN, Brian T., „Lucid Dreaming and Ventromedial versus Dorsolateral Prefrontal Task Performance”, în: *Consciousness and Cognition*, XX (2010), 2, pp. 234–244.

392. NEIL, Bronwen, „Synesius of Cyrene on Dreams as a Path to the Divine”, în: *Phronema*, XXX (2015), 2, pp. 19–36.
393. NEIL, Bronwen, „The Miracles of Saints Cyrus and John: The Greek Text and Its Transmission”, în: *Journal of the Australian Early Medieval Association*, II (2006), pp. 183–193.
394. NEIL, Bronwen, *Dreams and Divination from Byzantium to Baghdad: 400–1000 C.E.*, Oxford University Press, Oxford/ New York, 2021.
395. NEWTON, Charles Thomas, *Travels and Discoveries in the Levant*, vol. 1, Day & Son Ltd., London, 1865.
396. NICOL, J. C., *Synesius of Cyrene: His Life and Writings*, E. Johnson (ed.), Cambridge, 1887.
397. NIELSEN, T., „Ancient Methods of Dream Incubation: Bodily Methods of Inducing Spiritual Presence”, în: *Bulletin of the Montreal Center for the Study of Dreams*, III (1989), 3–4.
398. NIELSEN, Tore A., ZADRA, Antonio L., SIMARD, Valerie, „Evolutionary Function of Dreams: a Test of the Threat Simulation Theory in Recurrent Dreams”, în: *Consciousness and Cognition*, XV (2006), pp. 450–463.
399. NIEWÖHNER, Phillip, „Healing Springs of Anatolia: St. Michael and the Problem of Pagan Legacy”, în: B. Pitarakis, G. Tanman (eds.), *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium. New Perspectives*, Istanbul Araştırmaları Enstitüsü, Istanbul, 2018, pp. 97–124.
400. NIKBAKHITIAN, Shahram, REED, Angus B., OBIKA, Bernard Dillon, MORELLI, Davide, CUNNINGHAM, Adam C. et alii, „Accelerometer-Derived Sleep Onset Timing and Cardiovascular Disease Incidence: a UK Biobank Cohort” Study, în: *European Heart Journal*, II (2021), pp. 658–666.
401. NIR, Yuval, TONONI, Giulio, „Dreaming and the Brain: from Phenomenology to Neurophysiology”, în: *Trends in Cognitive Sciences*, XIV (2010), 2, pp. 1–25.
402. O'KEEFE, John, „A Computational Theory of the Hippocampal Cognitive Map”, în: *Progress in Brain Research*, LXXXIII (1990), pp. 301–312.
403. OBERHALM, Steven M., „Inscribing Votive Offerings and Tamata: Narratives, Artefacts, Asklepius and Panagia Megalochari”, în: *Athens Journal of Humanities and Arts*, VII (2020), 1, pp. 15–44.
404. ODOBLEJA, Ștefan, *Psihologia consonantistă*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982. [pentru ediția în limba franceză, a se vedea ODOBLEJA, Ștefan, *Psychologie consonantiste*, vol. 1–2, Librairie Maloine, Paris, 1938].
405. OHAYON, M. M., PRIEST, R. G., CAULET, M. et alii, „Hypnagogic and Hypnopompic Hallucinations: Pathological phenomena?”, în: *British Journal of Psychiatry*, CLXIX (1996), 4, pp. 459–467.
406. OTAİKU, Abidemi, „Distressing Dreams, Cognitive Decline, and Risk of Dementia: A Prospective Study of Three Population-Based Cohorts”, în: *EClinical Medicine*, LII (2022), p. 101640.
407. PAIVA, Teresa, ATTARIAN, Hrayr, „Obstructive Sleep Apnea and Other Sleep-Related Syndromes”, în: *Handbook of Clinical Neurology*, CXIX (2014), pp. 251–271.
408. PANAGIOTIDOU, Olympia, „Religious Healing and the Asclepius Cult: A Case Study of Placebo Effects”, în: *Cognitive Science of Religion*, II (2016), pp. 79–91.
409. PANOV, Mitko V., „Reconstructing 7th Century Macedonia: Some Neglected Aspects of the Miracles of St. Demetrius”, în: *Istorijska*, XLVII (2012), 1, pp. 93–115.
410. PARK, Sung-Ho, WEBER, Franz, „Neural and Homeostatic Regulation of REM Sleep”, în: *Frontiers in Psychology*, XI (2021), 1662, pp. 1–16.
411. PARMENTIER, Martien F. G., „Incubatie in de antieke hagiografie”, în: A. Hilhorst (ed.), *De heiligenverering in de eerste eeuwen van het christendom*, Dekker & van de Vegt, Nijmegen, 1988, pp. 27–40.
412. PAUTOV, Dr. Mihail, *Alegerile care îți pot salva viața*, Ed. Bookzone, București, 2022.
413. PĂCURARIU, Prof. Dr. Mircea, *Sfinți daco-romani și români*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994.
414. PĂRINTELE CLEOPA, *Despre vise și vedenii*, Ed. Bunavestire, Bacău, 2001.
415. PEERS, Glenn, „Holy Man, Supplicant, and Donor: On Representations of the Miracle of the Archangel Michael at Chonae”, în: *Medieval Studies*, LIX (1997), pp. 173–182.
416. PERSINGER, Michael A., „Geophysical Variables and Behavior: XXX. Intense Paranormal Experiences Occur During Days of Quiet, Global, Geomagnetic Activity”, în: *Perceptual and Motor Skills*, LXI (1985), pp. 320–322.
417. Pierre MARAVAL, „Les premiers développements du culte des XL Martyrs de Sébastée dans l'Orient byzantin et en Occident”, în: *Vetera Christianorum*, XXXVI (1999), 2, pp. 193–209.
418. POSTOLANCHE, Elena, BUDA, Octavian, „Curenții creierului: o istorie a electroencefalografiei”, în: *Revista medicală română*, LXII (2015), 1, pp. 76–78.
419. RAO, Rajes, STOCO, Andrea Matthew, BRIAN et alii, „A Direct Brain-to-Brain Interface in Humans”, în: *Plos One*, IX (2014), 11, pp. 1–12.
420. RECHTSCHAFFEN, Allan, BERGMANN, Bernard M., EVERSON, Carol A. et alii, „Sleep Deprivation in the Rat: X. Integration and Discussion of the Findings”, în: *Sleep*, XII (1989), 1, 68–87.
421. REED, Henry, „Dream Incubation: a Reconstruction of a Ritual in Contemporary Form”, în: *Journal of Humanistic Psychology*, XVI (1976), 4, pp. 52–70.
422. RENBERG, Gil H., *Was Incubation Practiced in the Latin West?*, în: *Archiv für Religionsgeschichte*, VIII (2006), pp. 105–147.
423. RENBERG, Gil H., *Where Dreams May Come: Incubation Sanctuaries in the Greco-Roman World*, Brill, Leiden/ Boston, 2016.
424. RESTIAN, Adrian, „Câmpul cuantic al iubirii (The Quantum Field of Love)”, în: *Practica Medicală*, XIV (2019), 2, pp. 93–100.
425. RESTIAN, Adrian, „Credința ta te-a vindecat”, în: *Practica Medicală*, XIV (2019), 3, pp. 215–221.
426. REVONSUO, Antti, „The Reinterpretation of Dreams: an Evolutionary Hypothesis of the Function of Dreaming”, în: *Behavioral Brain Sciences*, XXIII (2000), pp. 877–901.
427. RING, Kenneth, „Near-Death and Out-of-Body-Experiences in the Blind: a Study of Apparent Eyeless Vision”, în: *Journal of Near-Death Studies*, XVI (1997), 2, pp. 101–147.

428. ROBERTSON, A., *A Greek Story of St. Michael*, edited by Max Bonnet, în: *The Classical Review*, IV (1890), 8, pp. 368–369.
429. ROBINSON, Althea, MALOW, Beth, „Gabapentin Shows Promise in Treating Refractory Insomnia in Children”, în: *Journal of Child Neurology*, XXVIII (2013), 1618–1621.
430. ROSE, Pr. Serafim, *Sufletul după moarte: experiențe contemporane „după moarte” în lumina învățăturii ortodoxe despre viața de dincolo*, trad. Grația-Lungu Constantinescu, Ed. Tehnopress, Iași, 2003.
431. ROSENBERG, Russell, CITROME, Leslie, DRAKE, Christopher, „Advances in the Treatment of Chronic Insomnia: A Narrative Review of New Nonpharmacologic and Pharmacologic Therapies”, în: *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, XVII (2021), pp. 2549–2566.
432. ROTENBERG, Vadim S., „Lucid Dreams: Their Advantage and Disadvantage in the Frame of Search Activity Concept”, în: *Frontiers in Psychology*, VI (2015), 1163, pp. 1–6.
433. RUBEL, Alexander, „Pietate personală și trăire religioasă. Caracteristicile religiei grecești plecând de la cultele salufifere”, în: *Arheologia Moldovei*, XXXIV (2013), pp. 79–88.
434. RUNCIMAN, Steven, *Ultima renaștere bizantină*, trad. Vlad Lupescu, Ed. Nemira, București, 2016.
435. SACKS, Oliver, *Halucinații*, trad. Florin Oprina, Ed. Humanitas, București, 2016.
436. SALZGEBER, Jonas, *Cărticica stoicismului*, trad. George Chiriță, Ed. Humanitas, București, 2020.
437. SANSTERRE, Jean-Marie, „Apparitions et miracles à Ménouthis: de l'incubation païenne à l'incubation chrétienne”, în: Alain Dirkens (ed.), *Apparitions et miracles*, Les Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1991, pp. 69–83.
438. SAYED, Lena, *The Function of Dreams and Dreaming: Moving towards an Integrated Understanding*, University of Oslo, 2011.
439. SCHACTER, Daniel L., „The Hypnagogic State: A Critical Review of the Literature”, în: *Psychological Bulletin*, LXXXIII (1976), 3, pp. 452–481.
440. SCHARF, B., MOSKOVITZ, Ch., LUPTON, M. D., „Dream Phenomena Induced by Chronic Levodopa Therapy”, în: *Journal of Neural Transmission*, XLIII (1978), pp. 143–151.
441. SCHARF, Rivkah, „Synesius of Cyrene: Treatise on Dream Visions”, în: *Dream Interpretation in Ancient and Modern*, Princeton University Press, 2014, pp. 22–31.
442. SCHILLER, Lowell J., „Neurological Devices; Reclassification of Cranial Electrotherapy Stimulator Devices Intended To Treat Anxiety and/ or Insomnia; Effective Date of Requirement for Premarket Approval for Cranial Electrotherapy Stimulator Devices Intended To Treat Depression”, în: *Federal Register*, LXXXIV (2019), 245, pp. 70003–70013.
443. SCHIRALDI, Gaetano, „La diocesi di Lucera: genesi ed evoluzione della presenza cristiana”, în: *La capitanata*, XX (2006), pp. 253–266.
444. SCHUPP, Michael, HANNING, Christopher D., „Physiology of Sleep”, în: *British Journal of Anaesthesia*, III (2003), 3, pp. 69–74.
445. SCHWARTZ, Sophie, DANG-VU, Thien Thanh, PONZ, Aurelie, DUHOX, Stephanie, „Dreaming: a Neuropsychological View”, în: *Schweizer Archiv fur Neurologie und Psychiatrie*, CLVI (2005), 8, pp. 426–439.
446. SCHWITZGEBEL, Eric, „Why Did We Think We Dreamed in Black and White?”, în: *Studies in History and Philosophy of Science*, XXXIII (2002), pp. 649–660.
447. SEARS, Robert E., „The Construction, Preliminary Validation, and Correlates of a Dream-Specific Scale for Mystical Experience”, în: *Journal for the Scientific Study of Religion*, LIV (2015), pp. 134–155.
448. SEARS, Robert Eugene, HOOD, Ralph W., „Dreaming Mystical Experience among Christians and Hindus: the Impact of Culture, Language, and Religious Participation on Responses to the Dreaming Mysticism Scale”, în: *Mental Health, Religion and Culture*, XIX (2017), 8, pp. 1–13.
449. SELIGMAN, Martin, YELLEN, Amy, „What is a Dream?”, în: *Behaviour Research and Therapy*, XXV (1987), pp. 1–21.
450. SF. NICODIM AGHIORITUL, *Paza celor cinci simțuri*, ediție îngrijită de Ambrozie Botez, Bogdan Pârăială, Ed. Bunavestire, Bacău, 2000.
451. SHAO, Xu, WANG, Chu, JIA, Yanli et alii, „Sexual Dream and Family Relationships in Frequent Sexual Dreamers and Healthy Volunteers”, în: *Medicine*, XCIX, (2020), 36, pp. 1–6.
452. SHARMA, Mahendra P., ANDRADE, Cittaranjan, „Behavioral Interventions for Insomnia: Theory and Practice”, în: *Indian Journal of Psychiatry*, LIV (2012), 4, pp. 359–366.
453. SHELDRAKE, Rupert, SMART, Pamela, „Psychic Pets: A Survey in North-West England”, în: *Journal of the Society for Psychical Research*, LXI (1997), 847, pp. 353–364.
454. SHEN, Yenan, LI, Wen, MA, Min et alii, „Efficacy and Safety of Gabapentin in Improving Sleep Quality of Patients with Sensory Nervous System Diseases: A Meta-Analysis”, în: *Alternative Therapies in Health and Medicine*, XXIX (2023), 5, pp. 380–385.
455. SICLARI, Francesca, BAIRD, Benjamin, PEROGAMVROS, Lampros et alii, „The Neural Correlates of Dreaming”, în: *Nature Neuroscience*, XX (2017), 6, pp. 872–878.
456. SIGAL, Pierre-André, *L'homme et le miracle dans la France médiévale*, Editions du Cerf, Paris, 1985.
457. SIMEONOV, Grigori, „Crossing the Straits in Search for a Cure: Travelling to Constantinople in the Miracles of Its Healer Saints”, în: Olof Heilo, Ingela Nilsson (eds.), *Constantinople as Center and Crossroad*, vol. 23, Transactions: Swedish Research Institute in Istanbul, 2019, pp. 34–54.
458. SKEDROS, James C., *Saint Demetrios of Thessaloniki: Civic Patron and Divine Protector 4th-7th Centuries C. E.*, Trinity Press International, Harrisburg, 1999.
459. SMITH, Katherine Allen, „An Angel's Power in a Bishop's Body: the Making of the Cult of Aubert of Avranches at Mont-Saint-Michel”, în: *Journal of Medieval History*, XXIX (2003), pp. 347–360.
460. SOFFER-DUDEK, Nirit, „Are Lucid Dreams Good for Us? Are We Asking the Right Question? A Call for Caution in Lucid Dream Research”, în: *Frontiers in Neuroscience*, XIII (2019), 1423, pp. 1–7.
461. SOLBERG, Erik, HOLEN, Are, EKEBERG, Oivind et alii, „The Effects of Long Meditation on Plasma Melatonin and

- Blood Serotonin”, în: *Medical Science Monitor*, X (2004), 3, pp. 96–101.
462. SOLMS, Mark, „Dreaming and REM Sleep are Controlled by Different Mechanisms”, în: *Behavioral and Brain Sciences*, XXIII (2000), 6, pp. 843–850.
463. SOLMS, Mark, „Freudian Dream Theory Today”, în: *The Psychologist*, XIII (2000), 12, pp. 618–619.
464. SPANÒ, Goffredina, PIZZAMIGLIO, Gloria, McCORMICK, Cornelia et alii, „Dreaming with Hippocampal Damage”, în: *eLife*, IX (2020), e56211.
465. SPIELMAN, Arthur J., SASKIN, Paul, THORPY, Michael J., „Treatment of Chronic Insomnia by Restriction of Time in Bed”, în: *Sleep*, X (1987), 1, pp. 45–56.
466. SPIELMAN, Arthur J., YANG, Chien-Ming, Glovinsky, Paul B., „Sleep Restriction Therapy”, în: *Behavioral Treatments for Sleep Disorders*, I (2011), pp. 9–19.
467. SPOORMAKER, Victor, SCHREDL, Michael, VAN DEN BOUT, Jan, „Nightmares: From Anxiety Symptom to Sleep Disorder”, în: *Sleep Medicine Reviews*, X (2006), 1, pp. 19–31.
468. STAREȚUL TADEI DE LA VITOVNIȚA, *Cum îți sunt gândurile, așa îți este și viața*, trad. Valentin Petre Lică, Ed. Predania, București, 2010.
469. STAUGAARD, Soren Risolv, BERNTSEN, Dorthe, „Gender Differences in the Experienced Emotional Intensity of Experimentally Induced Memories of Negative Scenes”, în: *Psychological Research*, LXXXV (2021), 4, pp. 1732–1747.
470. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, vol. 3, București, 2010.
471. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 1, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București 2010.
472. STEPHENS, Greg J., SILBERT, Lauren J., HASSON, Uri, „Speaker-Listener Neural Coupling Underlies Successful Communication”, în: *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, CVII (2010), 32, pp. 14425–14430.
473. STEPHENS, John C., „The Dreams of Perpetua: A Historical Application of the Continuity Hypothesis”, în: *International Journal of Dream Research*, VI (2013), 2, pp. 71–78.
474. STEWART, Charles, *Dreaming and Historical Consciousness in Island Greek*, Harvard University Press, Cambridge M. A., 2012.
475. SUZUKI, Hideaki et alii, „Effects of Trazodone and Imipramine on the Biological Rhythm: an Analysis of Sleep EEG and Body Core Temperature”, în: *Journal of Nippon Medical School*, LXIX (2002), 4, pp. 333–341.
476. SUZUKI, Yukihiro, TANAKA, Saori C., „Functions of the Ventromedial Prefrontal Cortex in Emotion Regulation Under Stress”, în: *Scientific Reports*, XI (2021), 18225, pp. 1–11.
477. SVANBORG, Eva, GUILLEMINAULT, Christian, „EEG Frequency Changes During Sleep Apneas”, în: *Sleep*, XIX (1996), 3, pp. 248–258.
478. TAKACS, Sarlota A., „The Magic of Isis Replaced, or Cyril of Alexandria's Attempt at Redirecting Religious Devotion”, în: *Poikilia Byzantina*, XIII (1994), pp. 489–507.
479. TALBOT, Alice-Mary, *Faith Healing in Late Byzantium: the Posthumous Miracles of the Patriarch Anastasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite*, Hellenic College Press, Brookline (MA), 1983.
480. TCHEKHANOVETS, Yana, *The Caucasian Archaeology of the Holy Land: Armenian, Georgian and Albanian Communities between the Fourth and Eleventh Centuries CE*, Brill Press, Leiden/ Boston, 2018.
481. THOMPSON, John D., GOLDIN, Grace, *The Hospital: a Social and Architectural History*, Yale University Press, New Haven/ London, 1975.
482. THOMPSON, Wade, QUAY, Teo, ROJAS-FERNANDEZ, Carlos et alii, „Atypical Antipsychotics for Insomnia: a Systematic Review”, în: *Sleep Medicine*, XXII (2016), 13–17.
483. TOLLAS, Jon, ULLMAN, Montague, „Extrasensory Communication and Dreams”, în: Benjamin B. Wolman (ed.), *Handbook of Dreams: Research, Theories and Applications*, 1979, pp. 168–202.
484. TORONTALI, Zoltan, GRACE, Kevin, HORNER, Richard et alii, „Cholinergic Involvement in Control of REM Sleep Paralysis”, în: *The Journal of Physiology*, DXCII (2014), 7, pp. 1425–1426.
485. TRAVIS, Frederick, „States of Consciousness beyond Waking, Dreaming and Deep Sleep: Perspectives from Research on Meditation Experiences”, în: Dean Cvetkovic, Irena Cosic (eds.), *States of Consciousness: Experimental Insights into Meditation, Waking, Sleep and Dreams*, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2011, pp. 223–234.
486. TREHEL, Gilles, „Theodor Reik (1888–1969): sur l’effroi”, în: *L’information psychiatrique*, LXXXVIII (2012), pp. 455–466.
487. TSANTILAS, Georgios, „Ioannes Mauropos and the Depiction of the Emperors in the Church of the Archangel Michael at Sosthenion, in the Eleventh Century/ Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος και η απεικόνιση των αυτοκρατόρων στο ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Σωσθένιο των 11ο αιώνα”, în: *Deltion tes Christianikes Archaialogikes Hetaireias*, XXVI (2005), pp. 327–338.
488. ULRICH, Daniel, „Sleep Spindles as Facilitators of Memory Formation and Learning”, în: *Neural Plasticity*, MMXVI (2016), pp. 1–7.
489. VALASEK, Milan, WATT, Caroline, HUTTON, Jenny et alii, „Testing the Implicit Processing Hypothesis of Precognitive Dream Experience”, în: *Consciousness and Cognition*, XXVIII (2014), pp. 113–125.
490. VASCHIDES, Nicolas, *Les hallucinations télépathiques*, Librairie Bloud & Cie, Paris, 1908.
491. VASCHIDES, Nicolas, PIÉRON, Henri, *La psychologie du rêve au point de vue médical*, J. B. Baillière et fils, Paris, 1902.
492. VENESKEY, Laura, „Truth and Mimesis in Byzantium: A Speaking Reliquary of Saint Demetrios of Thessaloniki”, în: *Art History*, XLII (2019), 1, pp. 16–39.
493. VICKERS, Michael, „Sirmium or Thessaloniki? A Critical Examination of the St. Demetrius Legend”, în: *Byzantinische Zeitschrift*, LXVII (1974), 2, pp. 337–350.
494. VLACHOS, Ierótheos, *O noapte în pustia Sfântului Munte*, trad. Călin Cosma, Ed. Sophia, București, 2019.
495. VLACHOS, Ierótheos, *Viața după moarte*, trad. Ilie Stănuș, Ed. Egumenița, Galați, 2020.
496. VON EHRENHEIM, Hedvig, „Identifying Incubation Areas in Pagan and Christian Times”, în: *Proceedings of the Danish Institute at Athens*, VI (2009), pp. 237–276.
497. VON EHRENHEIM, Hedvig, „Pilgrimage for Dreams in Late Antiquity and Early Byzantium: Continuity of the Pagan Ritual or Development within Christian Miracle

- Tradition?", în: *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies* (2016), 2, pp. 53–96.
498. VON EHRENHEIM, Hedvig, „Placebo Factors at Healing Sanctuaries in Pagan and Early Christian Times”, în: *Trends in Classics*, XIII (2021), 1, pp. 95–121.
499. VOSS, Ursula, HOLZMANN, Romain, TWIN, Inka et alii, „Lucid Dreaming: A State of Consciousness with Features of Both Waking and Non-Lucid Dreaming”, în: *Sleep*, XXXII (2009), 9, pp. 1191–1200.
500. VRYONIS, Speros, „The Evolution of Slavic Society and the Slavic Invasion in Greece: The First Major Slavic Attack on Thessaloniki, A. D. 597”, în: John France, Kelly DeVries (eds.), *Warfare in the Dark Ages*, Routledge Publishing House, London/ New York, 2008, pp. 378–390.
501. VYAZOVSKIY, Vladyslav V., DELOGU, Alessio, „NREM and REM Sleep: Complementary Roles in Recovery after Wakefulness”, în: *The Neuroscientist*, XX (2014), 3, pp. 203–219.
502. WALKER, Matthew, *Despre somn: de ce este vital să dormim și să visăm*, trad. Emilia Vasiliu, Ed. Vellant, București, 2018. [pentru ediția în limba engleză: WALKER, Matthew, *Why We Sleep: The New Science of Sleep and Dreams*, Scribner Macmillan, 2018].
503. WANG, Fushun, YANG, Jiongiong, PAN, Fang et alii, „Neurotransmitters and Emotions”, în: *Frontiers in Psychology*, XI (2020) 21, pp. 1–3.
504. WARE, J. C., „Tricyclic Antidepressants in the Treatment of Insomnia”, în: *The Journal of Clinical Psychiatry*, în: XLIV (1983), 9, pp. 25–28.
505. WATANABE, Tsuneo, „Lucid Dreaming: Its Experimental Proof and Psychological Conditions”, în: *Journal of International Society of Life Information Science*, XXI (2003), 1, pp. 159–162.
506. WATERS, Flavie, BLOM, Dirk Jan, DANG-VU, Thien Thanh et alii, „What Is the Link Between Hallucinations, Dreams, and Hypnagogic–Hypnopompic Experiences?”, în: *Schizophrenia Bulletin*, XLV (2016), 5, pp. 1098–1109.
507. WATSON, Nathaniel F., BADR, SAFWAN M., BELENKY Gregory et alii, „Joint Consensus Statement of the American Academy of Sleep Medicine and Sleep Research Society on the Recommended Amount of Sleep for a Healthy Adult: Methodology and Discussion”, în: *Journal of Clinical Sleep Medicine*, XI (2015), 8, pp. 931–952.
508. WATT, Caroline, WISERMAN, Richard, VUILLAUME, Laurene, „Dream Precognition and Sensory Incorporation: a Controlled Sleep Laboratory Study”, în: *Journal of Consciousness Studies*, XXII (2015), 5–6, pp. 172–190.
509. WATTS, Edward, „The Enduring Legacy of Iatrosophist Gessios”, în: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, XLIX (2009), pp. 113–133.
510. WAUQUIER, A., ALOE, L., DECLERCK, A., „K-complexes: are They Signs of Arousal or Sleep Protective?”, în: *Journal of Sleep Research*, IV (1995), 3, pp. 138–143.
511. WEST, Christopher, *Saint Michael the Archangel in Late Antiquity*, Undergraduate Honor Thesis, University of Colorado, Boulder, 2014.
512. WHITE, Gregory L., TAYTROE, Laurel, „Personal Problem-Solving Using Dream Incubation: Dreaming, Relaxation, or Waking Cognition?”, în: *Dreaming*, XIII (2003), 4, pp. 193–202.
513. WILLIAMSON, A. M., MEYER, A. M., „Moderate Sleep Deprivation Produces Impairments in Cognitive and Motor Performance Equivalent to Legally Prescribed Levels of Alcohol Intoxication”, în: *Occupational and Environmental Medicine*, LVII (2000), 10, pp. 649–655.
514. WILTSCHKO, Roswitha, NIESSNER, Christine, WILTSCHKO, Wolfgang, „The Magnetic Compass of Birds: The Role of Cryptochrome”, în: *Frontiers in Physiology*, XII (2021), pp. 1–9.
515. WIPSZYCKA, Ewa, „La christianisation de l'Égypte aux IVe–VIe siècles. Aspects sociaux et ethniques”, în: *Aegyptus*, LXVIII (1988), 1–2, pp. 117–165.
516. WISERMAN, W., SMITH, M., MILTON, J., „Can Animals Detect When Their Owners are Returning Home? An Experimental Test of the 'Psychic Pet' Phenomenon”, în: *British Journal of Psychology*, LXXXIX (1998), pp. 453–462.
517. WIŚNIEWSKI, Robert, „Looking for Dreams and Talking with Martyrs: The Internal Roots of Christian Incubation”, în: *Studia Patristica*, LXIII (2013), pp. 203–208.
518. WONG, Kwoon Y., DUNN, Felice A., BERSON, David M., „Photoreceptor Adaptation in Intrinsically Photosensitive Retinal Ganglion Cells”, în: *Neuron*, XLVIII (2005), pp. 1001–1010.
519. ZADRA, Antonio, DESJARDINS, Sophie, MARCOTTE, Eric, „Evolutionary Function of Dreams: a Test of the Threat Simulation Theory in Recurrent Dreams”, în: *Consciousness and Cognition*, XV (2006), pp. 450–463.
520. ZHANG, Jie, „Continual-Activation Theory of Dreaming”, în: *Dynamical Psychology* (2005), pp. 1–6.
521. ZHANG, Wujie, YARTZEV, Michael M., „Correlated Neural Activity across the Brains of Socially Interacting Bats”, în: *Cell Press*, CLXXVIII (2019), pp. 1–16.
522. ZYTKA, Michal, *Bath and Bathing in Late Antiquity*, PhD Thesis, Cardiff University, Cardiff, 2013.

